

ІВАН ФРАНКО.

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

ПОЕМА З ОСТАТНІХ
ЧАСІВ ПАНЩИНИ.

1919.

Накладом Укр. Книгарні Т. Шевченка

168 E. 4 St., New York, N. Y.

Іван Франко

ПЕРЕДМОВА.

Поетичне оповідане „Панські жарти” було написане в січні і лютім 1887 р., незабаром по моїм шлюбi, і вийшло друком у перше 1887 р. в окремій книжечці п. з. „З вершин і низин. Збірник поезій. Накладом автора”. Зараз по появі сеї книжечки літературна критика дуже прихильно привитала сю поему (пор. „Зоря” 1887 р. ст. 241—2*), що загалом досить рідко трапляло ся з моїми творами. — Книжочка розійшла ся досить скоро, і в р. 1893 я видав її другим накладом у значно збільшенім обемі. (З вершин і низин. Збірник поезій Івана Франка. Друге доповнене видане. Накладом Ольги Франко.

*) Рецензент Г. Ц. (Григорій Цеглинський), ставлячи ся в загалі дуже негативно до збірки ліричних поезій, що входили в склад книжечки „З вершин і низин”, вбачаючи в них лише „римозану прозу і революційну тенденцію”, в „Панських жартах” добачик „monumentum aere perennius”. „Вони—писав д. Г. Ц.—„суть окрасою не тільки поезій Івана Франка, але руської поезії взагалі. Ми не вагуєм Львів 1893, ст. 468—VI), де поема „Пан-

ські жарти” містила ся на ст. 293—391. Рівночасно з появою сеї збірки вийшла поема „Панські жарти” окремою книжечкою як відбитка з сеї збірки, без змін у текстї. Се окреме видане, якого друкував ся досить великий, як на ті часи, наклад, розпродано, здаєть ся, вже давно, коли натомість більша збірка не розпродана ще й доси.

Основою мойого поетичного оповіданя був факт досить незвичайний у історії панщини в Галичині, записаний галицько-руським поетом Николаєм Устіяновичем в увазі до його повісти „Месть Верховинця”, написаної 1894 р., де було сказано, що в давнійших роках (у перших роках ХІХ в.) властитель гірського села Ялинковате в стрийській окрузі ра-

ся сказати, що від Шевченка не має красшої поезії в літературі руській. Під смирним написом „Оповідане” криє ся тут епічна поема першорядної краси і першорядної цінни. Поет ніби оповідає подію одного села, але се подія з життя цілого народу; його село, се лиш специфікований тип цілого народу мало-руського його терпіння й гуманність, се риси не одного села, а цілого народу”.

зом із громадою велів вигнати також священника на панщину, та священник виїхавши з волами на поле лишив воли в ярмі біля воза чи плуга, а сам пішов пішки до Перемишля пожалувати ся на дідича у своєї духовної зверхности, бо у світської в Стрию не надіяв ся знайти для себе правної охорони. Устіянович не вмів сказати далі, як скінчила ся та справа і чи знайшов руський священник правну охорону у своєї духовної влади, яка тоді під панованем всесильної бюрократії мала в таких справах дуже малий вплив.

Значно пізнійше, в часі радикальної агітації, здаєть ся в р. 1897, я одержав у Тернополі від адвоката і бувшого судії д. Гриневецького рукописні спомини одного польського шляхтича про одного польського пана в Галичині, що позволив собі ще в р. 1845 на дуже доткливий жарт із руським інтелігентним селянином та з німецьким урядником. Сі спомини будуть опубліковані при нагоді з відповідним апаратом і послужать одним із многих доказів, що моє поетичне оповідане не так дуже фантастичне та тенденційне, як се декому здавало ся.

Я присвятив се оповідане памяти мого батька Якова Франка, від якого я,

що правда, не чув нічого гро панщину, але чув оповідане про руський фестин, справлений у Львові 1849 р. в перші роковини знесеня панщини. Головною сензацією того фестину, яку затамив собі мій батько, крім великого здвигу руських селян було те, що на сільським возі, запряженім чотирма чорними волами з золоченими рогами, везено через місто, хліб, спечений із кірця пшениці, який передано губернаторови як знак вдячності руського хліборобного люду цісареві за дароване панщини.

Видаючи тепер своє поетичне оповідане новим, четвертим виданем я не зміняючи його основи подаю в текстї поправки й доповнення, де се вважав потрібним. Оповідане розширено із 3912 на 4004 рядків. При сій перерібці я старався крім виправлення мови докладнійше розвинути теми і виправити композицію через докладнійше вироблене та заокруглене строфічної будови. Аналітичний зміст, який подаю далі, дасть перегляд поодиноких епізодів у їх органічній послідовности.

Львів, дня 28 мая, 1911.

Іван Франко.

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

I.

Жартуйте, дітоньки, Бог з вами!
Тепер вам вільно жартувать.
А як жили під панами,
Тоді жартовано із нами
Так, що не дай Бог споминать!
Було за найменшу провину —
Потрутиш панську худобину,
Собаку вдариш, що з руки
У тебе хліб рве, слово скажеш, —
Три шкіри спустять гайдуки.

Пани тоді були не тее,
Що нині. Що тепер пани!
Хоч на нім шматє дорогее,
Хоч ситі, наче кабани,
То кождий ходить з осторожна,
Боїть ся мов біду збудить;
Довкола шниряє, глядить,
І думка в кожного трівожна,
Що на-борг їсть і на борг спить
І що кишенья все порожна.

Не те за панщини було!
Там кождий пан ступав так бучно
І відзивав ся так бундючно,
Немов король, чи мав село,
Чи цілий ключ. Не перейшло
І через голову нікому,
Щоб що змінити ся могло
В тім розпорядку віковому.
Пани і панщина у сьому
Зрослись, здавалось, нерозлучно.

Тоді то стоїло поглянуть
На пана. Просто очи вянуть
У мужика, як пани вздрить,
Хоч пан не лає й не кричить!
По що кричать? Гнів крови шкодить.
Ні, нийі й цар мабуть не ходить
Так гордо по своїй столиці,
Як пан тоді селом ходив.
Тут гарна доня у вдовиці —
У двір її! Загородив
Господар пліт новий — „Гей хаме
Городиш моїми лісками!
Пліт розбирай і в двір звези,
Або оплату положи!”

Чи ласка панська, чи кара,
Все мов нехибний божий суд
Паде на смирний, темний люд,
І навіть писнуть, сплакати — вара!

Тоді в панів сміялись очи,
Забави по дворах гули
І лови по лісах ішли,
Лунали співи дні і ночі.
Тоді то й раз пани були
До жартів, вигадок охочі.

А як в ту пору грали в карти!
І нині грають, звісна річ,
І туманіють день і ніч, —
Без карт, мабуть ніщо й не варти
Забави панські. Але-ж, діти,
Мабуть не прийдесь вам уздріти
Таких грачів, як в давній час!
Дукатів всипав повну чарку
І на одну поставив карту,
Програв, не глянув ані раз,
Не зблід, не задрожав на волос,
І навіть не понизив голос,
Хиба кишенею потряс.

Воно то, дітоньки, й не диво!
Се-ж поту нашого і мук
Плило те золотее жниво
Сотками літ до панських рук.
Лицарський дух, воєнну славу,
Всю ту минувшину криваву,
Всі ті богацтва і пишноти,
Все зіпсуйте і всі підлоти,
Гумори панські, лови, карти,

І всякі гулянки шальні
І ласки панські й панські жарти —
Мужик все винїс на спинї.

II.

Цїкава річ; часи зближались,
Коли звідкіля не зирни,
Чим раз гучнійше розлягались
Ладу нового віщуни,
Слова: свобода, рівне право...
І навіть панськії сини
Переняли ся ними й жваво
Пішли між люд і понесли
Потїху скорбним. Ба, були
І між панами два-три — люде,
Що бачили яснійше діло,
Хапали ся, хоч і не сміло,
Новин, бо чули, що не буде
Їм вічно панщина служить.

Та мов хто в лісі заблукає,
Даремно груди надриває,
Даремно кличе і кричить,
Так послуху не знаходили
Слова новїї у панів,
А тільки більше ще будили
Завзяте і дразливий гнів:
Були й такії поміж ними,
Котрі не раз перед чужими

Жалілись: „Дідьчий час настав,
Не лиш для хлопа, а й для пана!
Ота робота панщизняна
Зовсім руйнує нас” — мовляв.
І починали наче з книжки
Вичитувать, які пожитки
Приніс би їм наємний труд.
Тай ті не думали на ділі
Змінить порядки застарілі
І увільнить з ярма свій люд.

Воно й не диво! Власне царство
Всміхаєсь кождому, а ще
Бог знає, що там принесе
Нове свобідне господарство.
А хоч там деякі пророки
Грозили, що за два-три роки
Уряд сам панщину знесе,
То їх осміяно. „Се басні!
Таж панщина — приватна власність!
Яке-ж уряд міг право маґи
Приватну власність відбирати?”

В тій певности жили пани
Аж до остатньої хвилини,
Своєї гордості вони
Не вменшували ні краплини.
І як не раз літньої днини,
Коли західній неба край
Вже вкрила груба, чорна туча,

І звільна, грізно суне знай
Глухими громами кипуча,
А тут ще сонічко жарить,
Немов натужує всі сили, —
Оттак пани людей гнітили
Найдужше в тій остатній хвили,
Коли вже дзвонарі спішили
На благовіст новий дзвонить.

III.

От з тої то доби тяжкої
У моїй пам'яті старій
Пригода згадуєсь — такої
Не дай вам бачить, Боже мій!
Згадало ся, як пан Мигуцький
З громадою пожартував,
Згадав ся плач і стогін людський,
Якого жарт той коштував.

От слухайте-ж! Не в тій я ціли
Говорю вам про давнину.
Щоб може ви на дітях мстили
Батьків заслїплених вину.
Бог з ними! Вже досить помстилась
Над ними власна слїпота.
Глядїть, лиш споминка лишилась
У нас про пана, а тота
Палата, що ми мурували,
Котру він було назива

„Моя твердиня”, де дрожали
Піддані, де музики грали,
Пані й пани всю ніч гуляли,
Се нині коршма, в панській сали
Шваркоче нині жидова.

Помстив ся Бог за наші муки!
І як тепер про панські штуки
Говорю я, то не на те,
Щоб в вас ненависть розбудити,
бажанєм пімсти осквернити
Свободи твориво святе,
А лиш на тее, небожата,
Щоб споминка старого тата,
Моя ся споминка мала
Вам сил, відваги додала.

Щеж не заснуло наше лихо;
То голосно воно, то тихо
Підкрадуєть ся до села.
Хто знає, може доведеть ся
І вам такого ще дожить,
Що чоловікови здаєть ся :
Тут треба голову зложить!
Пропала правда, згинула доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держить.

В таку то хвилю, діти милі,
Ви повість згадуйте мою,

І згадуйте, що сеї хвилі
Я з досвіду вам подаю
В сам час, коли неправда люта
Найвисше голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужше тиснуть і закута
Народня мисль мовчить німа,
Довкола найтемнійша тьма,
Надії й просвітку нема, —
В той час як раз ви не теряйте
Надії й твердо тее знайте,
Що в груз розсиплеть ся тюрма,
Неправді й злу не потурайте,
В зневірі рук не покладайте,
І увільняйте ся з ярма.

IV.

Був пан Мигуцький, пан богатий,
Хоч на однім селі сидів.
З якого роду був — не знати,
Та що хлопів тиснути вмів,
Що дер данини безпощадно,
Дії панщини числив прикладно,
Хвилинки не подарував,
Що був богач, громада гола,
То славили пани довкола,
Що добре господарював.
Не раз зимою, як у полі
Нема роботи, а в стодолі

Все зроблено і ліс не туть.
Щоб панщини не дарувати,
Він каже, було лід орати,
А то хлопи в хатах заснуть.

І те сказав, про хлопа дбав він,
Як дбав про коний і волів;
В зимі три вози дров давав він,
Щоб хлоп продроглі кости грів;
Весною хлібом спомагав він,
Щоб літом з голоду не млів.

Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до праці і розмови,
До танців, сміхів і пісень;
Та не любив хлопів богатих
Та мовчазливих і завзятих,
А на письменних був огонь.

„Хлоп щоб умів орать, косити .
І в танці дівкою носити,
Та „Вірую” і „Отче наш”.
Письма не треба хлопцу знати;
Як хлоп почне книжки читати,
Хто буде пану свині пас?”

І хоч то ніби наставляв він
На те, щоб хлоп порядок знав,
Та все таки горівку гнав він
І кожду гінку розділяв
На кождий нумер у селі:

По стілько гарців, скілько хата
Душ має, хлопці чи дівчата,
Чи то старії, чи малі.
І кождому за ту горівку
Цїну втягав у інвентар,
Як присний панщини тягар:
Сплати, чи відроби той дар,
А трунок лий хоч на долівку,
Лиш иншому продать не смій!

Був в того пана й арендар,
Що з паном тихую тяг спілку.
Людий музикою у свій
Шинок заманював. Тут люди
Лишали розум, сіряки
І чоботи, дівки — вінки,
А господнії покладки;
Тут війт робив громадські суди,
А Жид лиш цмокав залюбки.

Чи много лїт отак, чи мало
Те панське ремесло цвило, —
Аж раптом в коршмі тихше стало!
Щось на людий таки найшло,
Що почали на панське горе
В якусь задуму попадять.
І роблять панщину, терплять,
І кожде пильне, кожде скоре,
(Як ні — нагайка плечі зпоре!),—
Та якось тихо, мовчки так,

Понуро навіть, мов глибоко
В душі гризе якийсь червяк,
Немов якась таємна сила
Ворушить ся у темній млі:
Скрізь чути дотики її,
Та нічого не бачить око.

Музика молодим не мила,
В шинок заходять тільки ті,
Кому вже в кров і кість віссалась
Та панська школа. Жид біжить
До пана, плач підняв і галас:
„Ні звідки рати заплатить!”

А пан і сам уже від давна
Ту зміну в людях замічав,
І злив ся, бив, карав, кричав —
Дарма. Уже звільна й сам вбачив,
Що річ се таки не забавна.
Він добре знав, що поки пє,
Співає, робить без упину
Й смієть ся хлоп, так довго є
Похожий він на худобину,
Що вік цілий в ярмі жие,
І тішить ся, як дістає
До паші зерна одробину.
Та як почне він сумувати
І вішать голову у низ,
Над своїм станом розмишляти,

Пораду у людей питати,
Тоді тремти і стережись!
Бо думка, свідомість народа
І одnodумців тиха згода,
То ворог лютий тих усіх,
Чиє богацтво і вигода
На поті і сльозах людських
Основані. От пан дні й ночі
Над дивом тим усе міркує;
То сердить ся, а то й сумує,
Немов нещасте серце чує,
А далі скрикнув, аж підскочив:
„Тут очевидно хтось бунтує!”

V.

„Бунтує хтось!”— Мій Боже милий,
Хто в нас тоді не бунтував!
Урядники панів вязнили,
Що революцію чинили;
Пани знов світу голосили,
Що сам уряд попідкупляв
Хлопів, щоб шляхту мордували.
Одні в Жидах вини шукали,
Ті Єзуїтів приплели,
А інші знов ширили вісти:
То демократи комуністи
І емісарії були.

А серед тої колотнечі
Мужик стояв, зігнувши плечі,
Німиї, сліпий, а всім грізний.
Бо й як же-ж! Після вікової
Тиші мов ураган страшний
Зірвавсь, і то без ніякої
Причини, й кровію братів
Країну рідну обагрив.

Ні, се аж надто очевидно,
Що тут якась рука брудна
Душі народньої безстидно
Й безбожно в гору підняла
Найдикші страсти, заглушила
Чутя, і тисла і вела
Нетямні руки до удару.

Хоч від тарнівського пожару
Вже рік минув, хоч дні лічив
Ценглевич в Куфштайні, Дембовський
Над Вислою в землі десь гнив,
А в Львові голову зложив
На Гицлівській горі Вішньовський,
Проте раз-враз по краю йшла
Якась холодна дрож, тривога
Всі ждали вибуху нового,
Що ранку дякували Богу,
Що ніч без вибуху пройшла.

Немов недужий в лихорадці
Після тяжкої операції,
У сні й на яві все тремтить,
За леда дотиком зриваєсь,
Не знає сам, чого лякаєсь,
Лиш тее чує, що болить, —
Так край наш по різни два літа
Тяжкий настрій переживав,
Так конанє старого світа
Важке болючо відчував.

Тай ще одно цікаве діло!
Хоч руський люд в страшні ті дні
Ніде не кидавсь до різні —
(Про Горожану скажу сміло,
Що потерпіли там пани
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопами) —
А навіть декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурськими товпами,
Проте і в нашій стороні
Не ласкавійшими очима.
Дивив ся пан на християнина,
Ніж у самій Мазурщині.

Знать думали: що вчора там,
Те нині може стать ся нам,
Ще й гірш, бо тут ми в чужині.
Тож дикі слухи не втихали

І всіх в напруженю держали
І у роздразненю важкім.
Мов хмари над селом нависли,
І з них от-от ударить грім,
Так нашої шляхті в році тім
Бунт хлопський не сходив із мисли.

От і не диво, що коли
Такий настрій побачив людський
І вчув, що й коршму почали
Минать, горілки не пили —
„То бунт!”—аж скрикнув пан Мигу-
Та хто бунтує? Перебрав [цький.
Усіх смілійших, дотепнійших,
Що з давна їх на оці мав, —
Та з них ніхто ніщо такого
Підозреного не зробив,
Щоб міг вину звалить на нього.

Питає, чи не приїздив
Який комісар? Чи якого
Письма з міста не приніс,
Чи не скликали де громаду,
Не радили таємну раду?
Ніхто не бачив. — „Що за біс?”—
Міркує пан і сюди й туди,
Серед покою мовчки став,
Аж голову схилив на груди.
З натуги дум аж засвистав.
В тім скочив, затремтів, рукою

Ударивсь по чолі.
„Дурний я!”—скрикнув.—„Я тут стою
І мучусь, бю ся сам з собою,
Хто люд мені псує в селі,
Із за десятої границі
Пронюхую бунтівників,
А бунту сущої криниці
Заткати й доси сам не хтїв.
Найголовнійший емісар
Під боком в мене бунт готує.
O Sapperment! Warum nicht gar!
Таж се на певно піп бунтує!”

VI.

Старий був, смирний піп у нас,
Іще з тих давніх мало вчених,
У Луцьку чи в Холмі свячених,
Що то жили й робили враз
І мужиком, що поглядали
На панський двір привожно, мали
Для пана лиш низький поклін,
І ненастанно почували,
Що їм чужий, ворожий він.

А пан хоч явно не цурав ся,
Все з далека від них держав ся,
Не сповідавсь, не причащав ся,
А як яке лучилось діло,
Що змовить ся з попом веліло,

У двір до себе закликав,
Та до покоїв не пускав.
Попам сільським лиш тільки всього
Було із попуваня того,
Що на ту панщину не йшли.
Грунт між громадою держали,
За треби, що хто дав, те брали,
І з праці рук своїх жили.

Не думав певно старовина,
Наш піп, не снів мабуть і сном,
Що надійде така година,
О перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!

Вдівцем бездітним
Богато літ він жив у нас,
Аж заманулось йому раз
Занять ся ремеслом просвітним.
Хоч сам він не багато знав,
Та як у полі вже робити
Не міг, то щиро забажав
Дітий хоч читаня навчити.

Не довго й думавши, давай
До себе дїтвору скликати.
Веде їх літом в поле, в гай,
Зимою до своєї хати.
І не відразу їх садив
За книжку ані за азбуку.

Чи то тому, що й сам блудив
За мало в книгах, чи судив
Він остро книжну науку.
Він зацікавлював дітей
То повістками, то казками,
А головно на сей святий
Великий божий світ — природу
Раз в раз увагу їх звертав.
На кождім кроці свого ходу
Він щось цікаве зустрічав,
Про все умів щось розказати,
І вмів до всього навязати
Чи то випадок із життя,
Чи корисну якусь науку.
Умів і кожде він дитя
Розрушати, взяти мов за руку,
Збудувати власні в нім думки
І визвать власнії уваги
Так що малії дїтваки
Обдерті, босі, залюбки
До нього йшли, мов овечки
До пійла в час лїтньої спраги.

Та річ у тім іще не вся:
Їх до понівської оселі
Не так тягла наука ся,
Як більш гостина в пан-отця,
Оті полуденки веселі
В просторій хаті, за столом,

Де піп і челядь вся гуртом
Немов сімя одна сідали.
Свобідно слуги жартували,
А пан-отець мов батько всім,
Сего впімне, того наставить,
Як що робить, як ділом править.
А діти слухають, і їм,
Навиклим дома бачить голод,
Зносити дим і бруд і холод,
І чуть що рана стук в віконце
І крик сіпак: „Ану, чи конче
Вам бука треба? Виходіть!”—
Навиклим бачить невсипущу
Журу батьків і серце рвущу
Одну зітханя пісню чуть, —
Тут, в тім кутку, де все ясніє,
Де чисто, тихо і приютно,
Де слова прикрого не чутно, —
Сам з себе якось ум міцніє,
Розширюєсь дитяча груди.

Встають, ідуть в садок, гуляють,
Присядуть трохи відпочить.
От пан-отець читати вчить:
З прутків вербових укладають
Здорові букви на піску,
А далі й книжечку яку
Їм винесе; товплять ся тут,
Цікаво в книжку заглядають,

Знайомі букви пізнають,
В слова знайомі їх складають.

Не знаю, Бог дає мабуть
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що не знаходить в світі пари;
Другому рій крілатих дум,
Що мов орли летять за хмари;
Ще иншим руки золоті:
Що очі бачуть, руки вдіють.
Який же дар дістали ті,
Що так дітий учити вміють?
Мені здаєть ся, в скарбі тім
Любви найбільш дісталось їм.

Чимало вчителів стрічав я
В житю, чимало жив з людьми,
А про такого й не чував я,
Щоб так з маленькими дітьми
Вмів поводитись ся, як покійний
Наш пан-отець. І що то був
За празник у селі подвійний,
Як на Великдень хлопці наші
У церкві складно заспівали,
На крилосі на переміну
Апостол по пунктам читали!
Мов рій у літі люд загув,
Мама аж плакали. „Токого
Ніхто від віку в нас не чув!

Чи бач, хлопята! Дармо каші
Не їли! Бач його старого,
Як вивчив!" В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як пан-отцю віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з двораків один спішив
У двір, щоб пану все сказати.

Пан сам до церкви не ходив,
Щоб враз із бидлом не стояти.
Скінчилась служба посвятили
Паски, аж ось з двора біжить
Післанець до попа: „В тій хвили
Пан хоче з вами говорить”.

Іде наш піп. В громаді тихо
Зробилось, посумніли щось,
Почули, що якесь тут лихо
Над ними без вини стряслось.
Гуртом хотіли провозжати
Попа, та він їх задержав:
„Не треба пана дратувати” —
Перехрестивши ся сказав.

Пішов. З свяченим і з пасками
Громада коло церкви жде, —
Аж ось по хвилі він іде.
„Христос воскрес! Та Бог із вами! .

Чому не йдете по хатах?
Не бійте ся! Ніякий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волі влади заводить
Якусь тут школу? Відповів я,
Що школи зовсім не завів я,
Лиш так приватно хтїв навчить
Дітий письма зовсім без плати.
„Ну, сього я вам заказати
Не можу — згодя каже пан, —
Лиш по добру пораджу вам:
Покиньте се пустее діло!”

„Я-б був його й не зачинав, —
Оттак я пану відказав,
Колиб до мене не наспіло
Із консісторії письмо:
Не лиш дітий в селі навчити,
А й школи, де мож, закладати.”

„Чи так? Ну, се ще ми вздримо!” —
Сказав велможний, і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови! Йдїть в спокою,
Не бійте ся! А ви, хлопята,
До мене завтра всі на свята!
Ну, йдїть! Громадою такою
Не стійте тут! Христос воскрес!”

VII.

І почалось від того дня
Поміж громадою і паном
Глуха, постійная війна.
Сеж перший раз та вість прийшла нам
Що пан у своєму селі
Чогось то зборонить не сміє.
А то ми ось віки цілі
Жили й мов жито на рілі
Туди хилились, відки віє
Могучий вітер панських слів.
Хлоп і подумати не смів,
Щоб проти панського бажання
Робити щось, а як не міг
Знести неволі та знущання,
То кидав все, в чужину біг,
Лишаючи дітий своїх
Іще на більше горювання.
Аж враз — „Не можу зборонити!”
Значить, є щось таке над ним,
Чого і він боїть ся, чим
Йому не вільно погордити.

Почувши се ціла громада
Немов на ново віджила.
Ще в свята по хатах ішла
Оживлена, гуртова рада.
„Нам треба всіх дітий учити.

Пан нам не сміє зборонити”.
Оттак відважно гомоніли
Ті, що ще вчора так тремтіли.
„Нам треба школу завести!
Або-ж то ми такі послідні,
Що мусять наші діти рідні
Ярмо таке по вік нести?”

Та ніщо крити шила в місї —
Знайшли ся старші, розважнійші,
Що вцитькувати прийнялись.
„Чого ви так розрешетились?
На память слово те навчились:
„Не свіє”. От чекайте лиш,
А він посміє вам! От красше
Мовчіть, щоб грішне тіло ваше
Не мусіло відповідать
За ваш нерозум!”

Посумніли

На тую мову смільчаки.
У многих ще таки свербіли
Від панських буків синяки.
Та годі знов було ховать ся
Не будши в лісі від вовків.
От і прирадили удать ся
До города і розпитать ся
В комісаря, щоб він повів,
Чи можна будь громадський школі
В селі без панової волі?

Комісар Німець був у нас,
Немолодий уже панисько,
Смішний таки. Було не раз
В село заїде в пізний час, —
В двір не заїде, хоч як близько
А все до хлопа. Кисілю,
Борщу, вареників, логази
Поїсть, балакає „Люплю
Я руська кльопа, — було каже. —
Я руські кліи їм тесять літ,
І полюпив вас! Топрий лют,
Та кепськії пани оттут.
То кльоніт. Я вам повітаю:
Як пан вас путе туше тис,
То мене йтїть, я вше то знаю,
Такі йому контуші скраю,
Шо путе з злости пальці хрис”.

Не знаю, за що, але люто,
Усею кровю, всім нутром
Він не любив панів, мабуть-то
За те, що сам не вмів в їх тон
Попасти, чув себе між ними
Чужим, мов сирота яка.
Вони-ж на нього з висока
Гляділи й жартами бутними
Принижували бідака.
А то по тихо ще шептали,
Що мав оказію таку,

{ Що раз пани йому нагнали
І стиду й болю і ляку.
Була се вість мабуть правдива,
Що пан один із добра-дива
Йому за пів бутельки пива
Трохи не вкоротив віку.

Він ще в молодших був літах,
Що йно авансу дослужив ся
І все з панами руку тяг,
Бо до одного приблизив ся,
В якого донечка була
Не одиначка, та вродлива,
При тім весела і жартлива,
До нього зовсім не спесива,
Оттак фіглярочка мала.

Комісар пана добре знавши,
Не раз у нього, побувавши
За ділом з разу, а по тім
І прошений як гість у дім,
Не раз з паннами забавляв ся,
І хоч поважно все держав ся,
Манюсі якось раз признав ся,
Що рад би цілою душею
Її побачити своєю.

Манюся з легка запалїла,
Всміхнула ся і занїміла,
А по тім стиха відповіла:
„Pomów pan z matką!” — і пішла.

Комісар сам був у покою.
По хвилі ступою тяжкою
Пані добродійка вийшла.
„Wiem, to pan ma się do Maniusi.
To bardzo dobrze, ale musi
Pan z ojcem mówić, bo bez niego
Nie decyduję sama tego.”

За пів години вже сидів
Комісар в пана в кабінеті
І дожидаючи глядів
На гостей, що обсівши стіл
Сиділи мирно при лябеті.
Сидів і ждав зо дві подини,
Аж по закінченю гостини
Пани розїхались. Тоді
Пан дідич до слуги озвав ся:
„Ану Михайле, тут постав ся!
Бутельку пива принеси,
Дві скланки й кусень ковбаси,
А по тім дай до стайні знати
Там до стаєнного Гриня,
Щоб комісарського коня
Казав негайно осідлати!”

Слуга сповнив, що пан велів.
Пан дідич весело присів
Біля комісаря й почав
Балакати про се й про теє.
Комісар слухав мовчки, ждав,

А пан знай пива доливав,
Але про діло те слизькеє,
Яке комісар розпочав,
Він анї слова не згадав,

Допили пиво, в тім слуга
Доніс, що кінь уже готовий.

Пан дідич чемно наляга:

„No pij pan jeszcze do połowy!”

Комісар випив і устав

І помовчавши запитав:

„No, jakże pan dobrodziej myśli
W tej sprawie, co mówiła pani?”

„O proszę, proszę, towar tani!
Dziś jeszcze, teraz zaraz w nocy
Zarządę wszystko, co w mej mocy,
Byśmy na dobre oba wyszli”.

І більш не кажучи нічого

Комісаря аж до самого

Коня провів і підсадив,

По плечех поплескав приязно,

Потім щось муркнув невиразно,

І моментально, без полики

Кропиви корчик невеликий

Під хвіст коневи вгородив.

„Ну, прощайте! В ласці Бога!

Щаслива, пане вам дорога!”

Сказав і свиснув. Кінь рванув,

Підскочив і в гальоп пустив ся.
А пан комісар не хрестив ся,
Не дякував і не прощав ся,
За шию лиш коня вхопив ся.
І вихром із двора помчав ся.

Мчав, поки мчав по рівнім полю,
Та як притрафив ся рівчак,
З коня звалив ся неборак
І тут зомлів з тяжкого болю.
У ранці там його знайшли,
До міста возом відвезли.
Тяжкою перебув горячку
і довго ще тепрів від кольки,
Кахикав потім літ із пять,
Зарік ся більше не сідать
Нї на коня, ані на клячу,
Й не залицяти ся до Польки.

І від тоді на всіх панів
Нетайний і завзятий гнів
Комісар мав у своїм серці.
На панський не ступав поріг,
За те з панами де лиш міг
Зводив він юридичні герці.
А був він у циркулі сила,
Трохи не старості рівня.
І не було такого дня,
Щоб рук його не доходила

Якась замотана й немила
Панів з хлопами колотня.

Тому не дивота, що много
Панам давав ся він в знаки,
І за порадою до нього
З всіх сіл ходили мужики.
І що то вже пани робили,
Аби позбути ся його!
До губернатора ходили,
Писали скарги, голосили,
Що люд бунтує, що свого
Па́ни непевні, що готові
Хлопи вже до розливу крові,
Не хочуть панщини робить.
Та всі ті скарги пропадали,
Комісаря не підкопали,
Ні навіть не могли сплямить,
Бо весь округ спокійний був;
Саміж пани в губернськiм світі
Являлись в ке́нській кондуіті,
Комісар ані в вус не дув.

Так от до нього то вдались
Селяни наші. Аж підскочив,
Коли почув, що наторочив
Наш хлопський ум. „Путуйте лиш!
Не пійтесь! Най лиш пани стріпує
Вам поронити, то почує
Таке, якого ше не чув.

Путуйте! Тож цісарська воля,
Шоп в коштії весї пуля школя,
Шоп коштий кльоп письменний пув”.

Отсі слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа,
Немов правдива ласка божа
В село зійшла. Народ нараз
Почав сходить ся, розмовляти,
На школу вже й складки збирати,
Мов пана й в світі не було.
Гай, гай, та швидко ми почули,
Що через рів та в рів стрибнули!
Дізнав ся пан, про що село
Загомніло. Двацять чільних
Провідників, не сказав ні-гич,
А лиш по черзі простирати
Велїв і кождому вліпляти
По двацять солених палиць.

По тім сказав: „А що то, чую,
Що школу вашмосці будують?
Що-ж ,гарно! Й дальше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так се від мене вам завдатку.
Чи може мало ще? Скажіть!”
Слова ті з усміхом крізь зуби
Цідив він, але враз поблід,
Весь задрожав, сціпились губи,
В очах заблис зловіщий світ.

„Га, хами!—крикнув він,—гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гнете! Не азбуки,
Вам волі хоче ся! Змिया,
Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
То хто тоді на панщину
Мене посміє гнать? — Ідїть!
Не попадайте в мої руки,
Бо лихо буде! Лиш їй Богу,
Як що про школу ту дурну
Ще раз почую, то такого
Вам всиплю бобу солоного,
Що замакітрить ся нам світ!”

Та помилив ся пан сим разом:
Гадав побоями злякать,
А роздразнив ще більш. „Згибать,
То згинем!” — стали всі кричать, —
„А не уйде йому се плазом,
Не зречемось ми правди свої!”
І зараз скаргу подали
За самовільнії побої
На нана. З уряду пішли
Допроси. Пан кричав, казив ся,
Та вже на буки не щедрив ся.
От так ми й школу завели.

Та тут наш клопіт не скінчив ся.
Прийшлось учителя шукать,
Бо піп не міг сам постачать.

Та що ми згодимо якого, —
Пан незабаром шасть-не-прасть
То до рекрут його віддасть,
То перемовить та до свого
Двора візьме, то налякає
Погрозами, то посилає
Своїх людей в шкільні години,
Щоб школі пакости робили,
Дітий щоб гнали в панський сад
Хрущі, гусільниці збирають.

Та й ми теж пану не спускали,
Все до циркулу скарги слали;
Комісар нам в пригоді став.
Чимало пану досолив він,
Тай в пану-ж ворога нажив він,
Бо той за все вину складав
На „Шваба”. Довго клетотіла
Вражда між ними, аж схотіла
Недобра доля раз закрить:
Звела їх враз в чужому домі.
Уздівши Шваба, пан в ту мить
Прискочив, руку відвернув,
І поки здержали знайомі,
Комісаря в лице ливнув.

Скандал зробив ся, і не знати
Як здужав пан його замняти,
Але комісар не забув
Образи, ждав пори, хилив ся,

І таки за своє помстив ся,
Та так, що пан ще гірш почув.

Оттак два роки колотилось,
А тим часом в селі змінилось
Чимало. Арендар старий
Умер, настав якийсь новий,
Та хитрий з біса. Він то пана
Підмовив — своїм громадянам
„Одно, що будуть більше пить,
А друге те: громада пяна
Не буде й буитів підносить”.

І справді в ті жидівські сїти
Людий попало ся досить,
А Жид у коршмі сюди й туди
Підпитим клепле: „Стид вам люди!
Піи водить вас усіх за ніс.
На що вам в школу слати діти?
На що вам з паном задирать ся?
Що при тій школі упирать ся?
На що вам школа? Хай їй біс!”

І от поволи почала ся
Зараза з коршми й потягла ся
Із хати в хату. Не було,
Вже згоди в радах та як перше,
Ба вже й дітий чим раз то менше
Ходило в школу. Все село

Якесь німе, понуре стало,
Лиш співом п'яним знай лунало
Та панщини ярмо тягло.
Здавало ся, що благородне
Оте зворушене народне
Пропало, порохом пішло.

VIII.

Аж враз ні з сього ані з того
В селі щось стало ся нового:
Урвав ся спів, шинок спустів,
Всі люди якось посумніли,
Понуро мовчки ще терпіли,
Та пан відразу зрозумів,
Що не добром се пахне. Зразу
І догадать ся він не міг,
Як і відки се заразу
Навіяв біс якийсь на всіх.

Та певний того, що ніхто ту,
Хиба лиш піп один бунтує,
Почав розвідувать і чує
Ось про яку попа роботу.
Де тільки траплять ся хрестини,
Чи похорони, чи родини,
Чи так в село де для гостини
Попа запросять, за столом
Усюди йде одна розмова:

„Пора вам, дітоньки, з шинком
Розстати ся! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума.
Горілка, то чортівська справка.
Себе жалійте! Йде зима,
А в хаті і чобіт. нема,
А Жид нассавсь уже як п'явка!
„Хоч на дітий своїх глядіть!
і олодні, голі, хорі, темні!
Що вийде з них? Тепер же світ
На світлі, не на тьмі стоїть.
Вже не досить ті скиби землі
Перевертать, а треба вміти
З людьми по людськи гомоніти,
Не дать кривдить себе ніяк,
Стоять за себе й за громаду.
А як же дасть собі пораду
Невчений, темний, ще й ніяк?”

Ба деякі з двірні казали,
Що в церкві деколи бували,
Що й там на казанях раз в раз
Піп про тверезість промовляє,
Шинки. Жидів, горілку лає,
І каже, що вже крайній час
Зовсім її покинуть пити.

Пан став на місці мов прибитий
Почувши се. „Ось як воно!
Зовсім пора покинуть пити!

По щож мені її палити?
Чи маю може свиням лити?
Попу мабуть се все одно,
Та не одно мені, о ні!
Се-ж бунт! Таж він в мою кишеню
Виразно засуває жменю!
Таж він підкопує мені
Найліпший дохід! Ей, паноче!
Сего терпіти й чорт не схоче!
Насихмісьць тут попа призвать!"

І ждучи скорою ходою
Ходив у злости по покою,
Плював, сїдав, вставав опять.
Прийшов паночик, поклонив ся
І близь порога зупинив ся,
В руці держачи капелюх;
Глядїв трївожно та несміло;
Обличє зблїдло, побілїло,
Мов весь уйшов аж в пяти дух.
З гори, мов на собаку буру,
На ту непоказну фігуру
Пан марсом своїм поглядїв,
І сплюнув, вільною ходою
Пройшов два рази по покою
А піп стояв, мовчав, тремтїв.
В кінці пан звільна наблизив ся
І аж над самим похилив ся
І різко, остро запитав:

„Єгомосць, чи ви дурнем стали
Чи з роду розуму не мали,
Чи вам дурниць хто нашептав?
Чого ви шию самохить
Все пхаєте мені у сїть?
Хиба на те вас ваші власти
Попом поставили ось тут.
Щоб ви напроти мене люд
Підбурювали до напасти
І вчили панську власність красти?“

Пін аж до долу похилив ся
І весь тремтїв, перехрестив ся,
Та пану в очи все дивив ся.
„Се ясне пану набрехали”. —
Сказав несміло.

„Набрехали?
Хто, що, по що? Чи се брехня,
Що ви приватно з амбони
Хлопам розводите андрони
І всюди клепете що дня,
Щоб кинули горілку пити?“
„Се правда”.

„Ну, а як хлоння
Послухає сих слів, то що
Мені з горальнею робити?“

„Се не моя річ”.
„Отож то!

Не ваша річ! А підтинати
Мій дохід, хлопа бунтивати,
То ваша річ?”

„Дарують пан,
Роблю се не по своїй волі!
Роблю те, що духовний стан
Мені велить. В те, що на полі,
В коморі, хаті і стодолі
Хлоп робить, не мішаюсь я,
Та дбать про душі їх, вести
В житю їх шляхом чесноти,
Се, прошу пана, річ моя”.

„Е, тере-фере, моцюмпане,
Усе те, се пuste гадане,
А я кажу вам раз на все:
Най про тверезість ту пустую
Від вас і слова більш не чую
Ні я, ні люди! Киньте се!”

„Я-б радо кинув ті історії,
Я-б навіть був не починав,
Колиб виразний не дістав
На се наказ із консісторії”.

„Се що у біса!” — крикнув пан,
І скочив, наче приск в холяві
Почув. — „Пралати ті плюгаві
Пустить з торбами! Покажіте
Задумали мабудь наш стан
Мені сей наказ! Боже-світе,

Та я їм ним кінця дійду!
Не пожалію вже видатку,
В губернії припну їм латку,
А то й до цісаря піду!”

„Я наказу із консісторії
Не можу дати, — піп сказав, —
Він посилав ся по курсорії,
Я й нумеру не записав”.

„Га, попе! — скрикнув пан сердито, —
Ти брешеш! Аж тепер відкрито
Твою брехню! Із консісторії
Не було жадної курсорії,
Котраб наказувала се.
Бо знай, усі курсорії ті,
Дяк під загрозою мені
Все до прочитаня несе.
Так от який ти! Тут і сам
Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз у раз хлопам,
А криєш ся за власти плечі!
А як він мов святий зложив ся!
„Яб того й не розпочинав!”
Постій-но „будеш ти ще знав,
З ким ти так хитро зачепив ся”.

Та дивно, голос той сердитий,
Вразливі, прикрії слова,
Що, бачилось, к'землі прибити

І похилити й принизити
Старого мусїли попа,
Зовсім аж навпаки неначе
Сердезі духа додали.
Він випростував ся, тремтяче
Обличє заясніло, око
Зустрілось з панським. Він глибоко
Вклонив ся і сказав: „Коли
Я провинив що проти права,
То щож робити, відповім!
Роблю лиш те, що божа слава
Менї наказує. Я стою
Вже в гробі одною ногою.
Мене не тикає зовсім
Грізьба ніяка ні обава,
Сумліне в мене понад всім”.

Сказавши се ще раз вклонив ся
І звільна, тихо віддалив ся.
Пан аж зубами скреготав.
„Постій же, попе! За ту штуку
Ти ще мою почувеш руку!”
Раз-по-раз люто він шептав,
І кляв і слав старого к’дідьку.
Та вгамувавши ся крихітку
Він прибирать став у думках,
Як справдити свої погрози, —
І з лютости трохи що сльози
Не вступали на очах,

Коли побачив, що попови
За ті науки та промови
Не так то легко що зробить.

У консісторії просить,
Аби попови заказали,
Взяли його, або вкарали, —
Те пана якось не кортіло.
Чи до циркулу заносить
На нього скаргу? Там і мови
Нема про те, щоб виграть діло.
Таж там комісар, що й послідну
Сорочку радо-б з нього здер!
„Ні, — думав, — лиш одну тепер
Дорогу бачу відповідну:
До Львова їхать! Там і так
Контракти, сойм постулятовий,
Забави... Продамо ріпак,
От і знайде ся гріш готовий.
І жінка троха погуляе, —
Давно вже бідна нарікає,
Що дома із нуди засхне.
Ну, то й піду я особисто
До губернатора і чисто
Все розповім, — часто тут гостив,
Ще як у Самборі служив
Комісарем. Постійте, хами!
Чекай ти поне! Буде з вами
Не те! Я спражу вас на схаб!

І вже вам певно не pomoже
Ні просьба, плач, ні „Святий Боже”,
Ні сей беззубий, клятий Шґаб!”

ІХ.

Поїхали пани до Львова,
Аж закурила ся дорога.
І знов в людий підняв ся дух,
Немов якась гнетуча змора
З села уйшла. Хоч то від слуг
Прийде ся завтра більш ніж вчора
Терпіти, то така то вже
Людська натура — зміни хоче!
Пояснім дни бажає ночи,
Одного довго не знесе.
Нехай хоч гірше, лиш би инше!
А без панів, то хоч і більше
Докучить панщина, та знов
В хатах, на вулиці немов
Говориш, дихаєш вільнійше.

А тим часом піп не дримає,
Все про тверезість навчає
Та до присяги притягає,
Горілки щоб зовсім не пить.
Люд з разу слухає, мовчить.
Всім якомсь дивно виглядає,
Як можна хлопови не пить?

А деякі лякались таки,
Щоб пан не змусив їх ломать
Присягу. „Хто то може знать, —
Мовляли тії небораки, —
Ануж в інвентарі стоїть,
Щоб мусів хлоп горілку пить?”

Що піп толкує — все дарма.
Присяга, бач, страшнее діло!
Погубиш легко душу й тіло.
Побачив піп, що так нема
Ладу, на инше догадав ся,
І до комісаря удав ся,
Щоб він заглянув у село.
Комісар аж не знав де сісти,
Коли такі веселі вісти
Почув. „Я зо! Отак пульо
Тавно вше трепа вам сропити!
Ваш топрій, щирій, тихий лют,
Та поки путе вутку пити,
Vergeblich путе всякий трут”.

З попом комісар зговорив ся,
Коли і як і що зробить,
І на почесне розщедрив ся,
А тайком певно рад був досить,
Що пана добре се підкосить,
Як хлоп покине „вудку” пить.

От раз в неділю по відправі
Люд з церкви рушив виходить,
А господарі по звичаю
На цвинтарі стояли з краю
Новин громадських всі цікаві.
Аж зирк. близь церкви на зарінку
Враз комісарську однокінку
Пізнали всі. Він сам садить
До нас у мундурі, при шпадї
Прийшов, вклонив ся всїй громадї.
„Ну, як ся маєте? Сторово?“
„Спасибі, пане!“

„Но, но, но!“

Я маю сльово вам отно,
Отно таке маленьке сльово
Сказати. Тут екомосць ваш,
Як чую, вам ховорить тутки,
Шоп ви зарік ся пити вутки.
То е барс пекно. Лиш кураш!
Лиш смільо! Чую, ви поялас,
Шо пан наропить крик і халас?
Nix draus! Най спровоуе ропить!
Ви тумала, шо пан вас моше
Присилувать горілку пить?
Nix draus! Не пійте ся! Хрань Поше!
Я вам кашу: цісарська воля
Така, шоп кльоп товолен пув,
Шоп тосить мав хутопи, поля
І шоп то школи ся хорнув!

Наш цїсар — слухайте лише! —
Вас хоче вільними сропити!
А як путете вудку пити,
То скаше: „Ей, той лют іше
Не варт свопота!” Сросуміла?
Ну, йтїть тепер до свого тїла!
Ропїть як снаєте! Ade!”

Сказати вам не маю сили,
Яке вражїне зробили
Отті слова на всїх селян.
„Сам цїсар нам не каже пити!
Нас хоче вільними зробити!
Що нам тепер шинок і пан?”

Мов грїм прогоготїв селом.
Нїхто не йшов обїду їсти
Мов опяніли всї від вісти,
Що воля близька. Всї валом
Враз на полївство повалили,
Убогу хату пан-отця
Мов рїй шумливий обступили.
І вже не чуть було слівця,
Що хто казав, лиш клекотїло
Гуртом: „Пан-отче! Воля! Воля!
Ми будем вільні! Проч недоля!
Проч панщина! І душу й тїло
За цїсаря, — він волю нам
Дає! Кажїть у дзвони бити!
Ходїть присягу проводити!

Ми всі, старі й малі від нині
Присягнем Господу і вам
До віку ні цяти не пити!
На волю хочем заслужити!
Ходіть, пан-отчику єдині!”

Зблід панотець. Злякав ся бідний,
Не знав, що стало ся з людьми.
Та радість, крик той однозгідний
Свідчив, що вже на правду ми
Йдем не по „жартовій дорозі”.
Про жадну волю він не знав,
Натомісь пан йому нагнав
Чимало страху, а в погрозі —
В губернії, в цісаря самого
Шукати права проти нього —
Він бачив справді щось страшного,
Бо бідолаха добре знав,
Що перед паном він збрехав,
Що з консісторії не було
Такого наказу, щоб вчить
Хлопів тверезости і навіть
Їх до присяги приводить.

Старече серце добре чуло,
Що як би добре пан завзяв ся,
То міг його біди набавить,
І що там в Юрі б не озвав ся
За ним ніхто, противно — власть
Духовна перша кине камінь

На „незаконную” його
Роботу на глум. Так ось чого
Злякавсь старий. Нехай ще нині
Щось справді лучить ся в народі,
Пан не питати ме, чи винні
Такі причини або инні,
Що вибух непорадків пламіль,
А скаже: „Винен піп тай годі!”
І бідному попови амінь.

Опершись обома руками
На паличку мовчав він. Довга
Була та хвиля, поки втих
Безладний гамір юрб сільських.
В кінці промовив він: „Що з вами?
Гей, діти, діти, бійтесь Бога!
Що се ви робите? Яка,
Де, відки воля вам приснилась?”

„Ні, не приснилтсь, — відклика
Народ, — а справді обявилась.
От пів години ще нема,
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
А чейже не брехать?”

„Ага!

А щож таке сказав вам? А?”
„Сказав нам те, що й ви панотче,
Аби горілки нам не пиль;

А ще додав, що цісар хоче
Нас — каже вільними зробить”.

„Ну, і що більш?”

„І більш нічого”.

„Дурні, дурні! І ви так з того
Утішились? От барани!
Що цісар хоче — милий Боже! —
Се ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди небоже!
Та ви-ж подумайте самі:
Хто має в хаті три сини,
Всім трьом рад долю запевнити,
То годі враз всіх трьох женити,
Бо всіх не міг би обділити
І сам лишив ся б ще в зимі
Без хліба. Так то і в державі
Цар-батько. В нього три сини:
Плоп і військо і пани,
Усі цареви рівно милі,
Бо всі однако царській славі
Допомічні й державній силі.
Тож робить цар для них що може,
Та всего годі враз зробить.
Вам волю дати було б гоже,
Та хто там зна, пани би може
Тоді схотіли бунт вчинить”.

„Що? бунт? Нехай лише рухнуть ся,
То й чорт не визнає, де дінуть ся!
Торічних мало їм запуст?*)

„Ну, бачите, які ви діти,
Як мало вмілиб ще цїнити
Ту волю, коли з ваших уст
Такі погрози йдуть. Ні, милі,
Ви не дуфайте своїй силі!
Не мести, не різні від вас
Жадає цісар! Вашу долю
Йому довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом — вірте, любі! —
Ви ворогів своїх лиш днесь
Укріпите і попретесь
Самі на стрічу власній згубі”.

Похнюпились і посумїїли
Хлопи, не любо знать звелїли
Слова ті в їх ухах, та щож
Робить? Правдиве, хоч не гоже
Те слово: цісар дав би може
Їм волю, та хто зна, чи може?
Похнюпились і посумніли,
А многих таки ще свербіли
На тілі панські канчуки,

*) Натяк на пам'ятні події в великопі-
стне пуццане 1846 р. в Мазурщині.

І власна шкіра знай шептала:
„Не будь ти, брате, надто смілим,
Поки ще чорного на білім
Нема, що ми не кріпаки!”

І вся громада застогнала:
„Так щож, панотче, нам робить?”

„Щож, діти? Господа молить,
І тихо бути, смирно ждати,
Чей то недовго вже прийдешь!
Нікому й слова не казати
Про те, що вам комісар днесь
Сказав”.

„Ну, добре най так буде!
Але горілки вже ні в рот!
Рад цісар знатаь, що ми за люде,
То ми йому й покажем! От!
Ще нині, зараз ми готові
Тверезість вічну присягти!”
„Дай Бог вам встатчити ся в слові,
Покуси всі перемогти!
Та се не так то легко, діти!
Присяга, діти, то не жарт!
А знаєте ви, що зробіте?
Отсе Пилипів піст надходить.
Шлюбуйте кожний сам собі
Не пити, в згоді і любові
З усіми жити, кривди й шкоди
Не памятають і не робить,

Перемагать покуси вражі
І терпеливо все зносить,
Що Бог нашле за блуди наші.

„А там перед Різдом святим
Хто чути ме охоту й силу,
Відбуде сповідь, а за тим
Присягу зложить Богу милу.
Так, дітоньки, отсе ще вам
Два місяці тяжкої проби.
Перенесіть її так, що би
Готовим, чистим можна нам
Вступити в новий рік. Хто знає,
Що той рік новий приведе?
Тож хто присяги з вас бажає,
Най в новий рік у церкву йде!”

Громада хвилю помовчала,
Потім вклонивши ся сказала:
„Най буде й так! Ми пристаєм!
І ще терпіти мем злу долю,
Але нехай нас ріжуть, колють,
Горілки більше вже не пем!”

Х.

Кінчив ся сорок семий рік
Погідно, ясно. Сніг глибокий
Замерз, стояв твердий як тік;
Підгірські річки і потоки

Мороз стояв ледом аж до дна;
Тріщали дерева з морозу,
І знаходило ся що дня
В снігу замерзлу пташку божу.
Кінчив ся сорок семей рік
Твердим віщованем: здавалосьь,
Що твердо, непохитно в вік
Стояти ме той лад поганий,
Що нам до крови вже допik.

За гори сонечко ховалось,
Коли почув ся в нас дзвінок,
І з за горбочка на місток
Мов вродили ся панські сані.
Завиті в коцах та футрах
В село вертали пан і пані.
Дзвінок і вид той по хатах
Розніс якийсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані.

Селом скрізь чутка розійшла ся.
„Що то за вісти він привіз?
Де був так довго? Чи заніс
На правду скаргу ін на нас
До губернатора? Що згодом
Пан губернатор відказав
Йому?” — Так шепотом несла ся
Глуха тривога між народом,
І кожний гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвили
Усі серця тривогу били,
Йшла суєтня та біготня.
Бліда, задихана двірня
Металась мов в окропі муха,
Бо кожний чув в покорі духа
Гріхів не мало за собою
І нишком всіх святих благав:
„Загородіть йому лускою
І очі й уши, щоб не взнав!
Ще лиш сей раз, сей раз послідній!
Буду наймав служби й обідні,
Щоб лиш сей раз я не пропав!”

А пан понурій і похмурій
Приїхав, якомсь наче вовк
Глядів, змарнів щось і пожовк,
Чи то його так міські мури
Зісшали, чи грижа яка?
Роздяг ся, хвилю по покою
Ходив, по привичці рукою
Помахуючи, мов би в ній
Держав рукоять канчука.
А далі дзвоником в покій
Покликав він льокайчука.
„Най тут пан ржондця зараз стане!
Бігай! Та стій, чекай, балване!
Як пана ржондцу сповістни,
Біжи, арендаря приклич!”

Прийшов пан ржондца. „Що чувати?“
„Вельможний пане, все гаразд!
Пшеницю й жито, як Бог дасть,
За тиждень будем чисто мати
В засїках. З двадцяти телят,
Що вродили ся сими днями” —

„Ну, гарно, гарно, мій коханий!
Про се і завтра ще оба ми
Помовимо. Тепер я рад
Дізнать ся, що в селі чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?”

„Бог милував, не було лиха.
Громада стала смирна, тиха,
Робили добре. Гріх би був
Жалїтись”.

Губи пан віддув,
Неначе був нерад тій вісти,
І по покою похожав.
Тим часом ржондца продовжав:
„От лиш з тим вирубом ніяк
Не можем до кінця долїзти”.

„З яким се вирубом?”

„Червяк
Зачав часть ліса літом їсти,
То пан казали вирубать”.

„Щож? Ви хиба ще не скінчили?”
„Та ні. Тут много ще занять

Було при домі, многі люди,
Що були винні, відробили,
А иншим тра було за труди
Платить, щоб молотьбу кінчать,
То й годі було в ліс післать
На раз богато рук. Ще перше
Рубали де що там, тепер же
Морози впали” —

„От се так!” —

Аж скрикнув пан і мов буряк
Почервонів. — „Аби ті хами
Не простудили ся, хрань Боже,
То най червяк весь ліс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дороблюсь я! Їдїть, я там
Прийду і все оглянусь сам”.

І гордо пан махнув рукою,
А ржондця низько поклонив ся,
І смирно вийшовши з покою
Почухав ся і зажурив ся.

„Побачимо погану зміну!...
Розлютивсь пан наш не на жарт.
Десь там йому натерли хріну
Не будь якого! З жадних карт
Ані з гостин, хоч програвав він,
Таким недобрим не вертав він”.

Та дужше ще старий похнюпивсь
І дужше ще засумував,

Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт облесно, мов пес втішно
До пана Жид чимчикував
„От панський вірник! Сей Іюда
Не дармо пильно так біжить!
Когось то тра оклеветати,
Комусь то хоче ся облуда
Під ноги камінь підложить!
Ну, тай далеко ж пан заїде
Із Жидом в парі! Будем ждати,
Що з того вийде. Та мабуть,
Що не побіди, але біди
З жидівських нашептів прийдуть”.

А тим часом зігнутий в двоє
Уже до панського покою
Жид незастукавши ввійшов.
Пан при вікні стояв, і довго
І не оглянув ся, немов
Не чув нічого. Жид при вході
Стояв, все кланяв ся й мовчав,
А пан усе запримічав
В маленьке зеркальце. Чимало
Минуло хвиль, — все кланявсь Жид,
(Він знав, чим пану догодить!)
Аж врешті пану смішно стало.
Він обернувсь.

„Ну, годі, годі!
Мій Мошку, спина заболить!

Ходи сюди! Досить стояти!
Сідай, розкажуй, що чувати?”

„Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсім не стане”.
„Ого, а як се?”

„Чули пан?

Хлопи збунтовані до разу.
Весь піст ані один Іван
Не пив горівки! Як заразу
Минають коршму! Ох вей, мер,
Я вже зруйнований тепер!”

Всміхнув ся пан. „Ну, ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще не так то зле,
Коли ти файний, що й але,
Зовсім не схожий ще на дошку!”
З тим словом поплескав пан Мошка
По круглім, повнім животі.

„Ох, ясний пан жартують трошка!
Та ні, тепер часи не ті!
Вже нас як пару непридалих
Патників кинуть на смітник!
Чи чули пан? Тутешній галех
Вже збунтував усіх хлопів!
Чи чули пан? На завтра в них
Вже постановлено: як тільки
Скінчить ся їх церковний спів,
То всі присягнуть від горілки”.

„Що? Завтра!” — люто крикнув пан,
І схопивсь мов сидів на терні. —
„Що, піп? Він ще свої химерні
Думки не кинув? Я їм дам!
Der Teufel drein! Стара катряга!
Так завтра, кажеш ти, присяга?
Постійте, я заграю вам!”

„А знають пан, — торочив далі
І кланавсь Жид, — хто се вчинив,
До того руку приложив?
Ох, ох, тяжкі часи настали!”

„Ну, хто, скажи!”

„Хлопи казали,
Що пан комісар приїздив,
Край церкви казане казав,
Що цісар хоче волю дати
Хлопам, і жде лиш, щоб усі
Горілку кинули вживати.
Ох, тут в селі у тім часі
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утікати”.

„Так? А мій ржондца про отсі
Події не сказав ні слова
Мені. Ну, добре, будем знать,
Чию як вірність оцінять.
Спасибі, Мошку! Я до Львова
Як стій все пишу. Ти ж тим часом
Поміж хлопами викрутасом,

Всю правду вивідай як слід!
На все про свідків постарайся,
А завтрішнього не лякайся!
Ще ж не перевернув ся світ,
Щоб піп узяв мене під ноги.
Вже ми їм тут притремо роги!
Лиш тихо, справно!"

„Буде гіт!" —

Сказав, вклонивсь і вийшов Жид.

ХІ.

Ще сонце ясне не сходило,
Ледво на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З дзвінниці дзвони загули
І на всеночне люд скликали.
Від дзвонів гомону кругом
В хатах будили ся, вставали.
Немов зірки віконця сьяли,
А далі звільна повагом
В кожухах і шапках смушкових,
В великих чоботах пасових
До церкви люди потягли.
Далеко чути, як скрипить
Замерзлий сніг під їх ногами,
І пара з віддихів клубами
Немов із коминів бухтить.
У всіх на вусах мов ігли

Понамерзали в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збирають ся думками
Щось дуже важне підпринять.

Воно й не диво: адже ж нині
Сам Новий рік, присяги день!
І наче вояк, що в огонь
Іде, так кождей нині чує,
Що та присяга їм зготує
Чимало лиха, що повинні
Чимало вражих сил зломить,
Чимало горя перенести
І панських кар і Жида мести,
Щоб наміри свої сповнить.
Та всі рішили будь що будь
Все витерпять і грудь о грудь
Іти і голови зложить,
Щоб лиш свободу заслужить!

Гай, гай, була то гарна хвиля!
Як нині тямлю ще її.
Розбуджена громадська сила
Під гнетом дужшала зносила
Всі перепони і гасила
Незгоди й розбрати свої.
Досить було одної згадки
Про можливість волі, щоб збудить
Народній дух. І всяк в ту мить

Готов був всі свої достатки,
Жите за волю положить.

Гей, та не довго то трівало!
Таких хвилин блаженних мало
В житю народів і людей.
Колиб пізнійше, в тажші проби
Було в нас більш таких хвилин,
Такого духа і вподоби,
Ох, то не так в нас днесь було би,
І блуд, недогляд не один
Запізні-б не будив жалоби.

Прийшли під церкву. Що за диво?
Заперті двері! Хут мороз,
На дворі видержать не мож.
„Гей, паламарю! Ну лиш, живо
Церковні двері відімкніть!” —
Кричить народ. Затихли дзвони,
Зліз паламар. „Кладіть поклони,
Хрестіть ся та до дому йдіть!”
Дверий не відімкну, й не ждїть!”

„Що? Як? Чому?” — мир закричав
А паламар і одвічав:

„Лиш тільки я дзвонить почав,
Прилетїв зо двора атаман,
Ключі від церкви відібрав”.

Народ лиш ахнув. „Ох, нам горе!
Яка се ще нова біда нам

Від пана грозить? Що се він
Гада, що так нас переборе?
Він з Богом хоче воювати?
Він церков свіє замикати?
Гей, на дзвінницю. Бийте в дзвін!
Дзвоніть тривогу! Най збігаєсь
Усе, що лиш живе в селі!
Гуртом до пана! Най смиряєсь,
Бо будуть кости не цілі!”

І разом дзвони застогнали,
Товпились люди та кричали,
І мов пожежа бухав гнів
З їх рухів і очий і слів.
Клинуть і грозять, клучуть: „Гей,
Бігай по молоти, ковалю!
Відібем замок від дверей!”
Баби ридають наче з жалю
За вмерлим. Стогін, галас, крик
На цвинтарі несповідимий!
Оттак то, діти, почали ми
Той славний сорок осьмий рік.

Аж ось на скрутї показалась
Ватага панських посїпак
Із нагайками, гордо так,
Бундючно до церкві наближалась.
І стих на хвилю крик і галас,
Всі ждуть, чого то хоче пан.
Аж ось атаман-палюган

Говорить: „Люди, що се з вами?
Чого ви стали тут юрбами?
Чого ревете так завзято?”

„Пустіть до церкви! Де ключі?”—
У відповідь ревнули всі, —
„Пустіть до церкви, нині свято!”
„Що ви, сказились? Хто се вам
Наплів? Сьогодні будна днина!
Піп вам сказав? Ваш піп—дитина!
Він і читать не вміє сам.
Пан лїпше знає! Розходіть ся!
На панське зараз лагодіть ся!
Усякий ладь сокиру й віз —
Поїдемо рубати ліс!”

Мир остовпів. Що за причина?
Невже се справді будна днина?
Не вже ж усі здуріли ми?
Та ні, кепкує зла личина!
І враз мов вихор той крильми
Залопотить, бори могучі
Застогнуть з градової тучі,
Так мир, що з остраху мовчав,
Увесь загрюкав, закричав:
„Бреши ти сам зарівно з псами,
Поганий панський блюдолиз,
Не нас роби всіх дураками!
Наш піп з тобою враз не гриз
Кісток під панськими лавками!

Он що він видумав, падлюка!
На панщину на Новий рік!
Чи може панова се штука?
Най стережесь! На тім кони
Поїде на короткий вік!
Тут з Богом справа, не з людьми!”

„А я кажу вам: розходіть ся!” —
Прислужник панський знов візвав. —
„Ключі у пана. Пан сказав,
Що хоч кричіть, хоч вередіть ся,
Не буде в церкві днесь відправ.
А в разі бунту пан покличе
Коменду війська у село.
Кажу вам: розходіть ся швидше,
Щоб вам ще гірше не було!”

„А най тут котить і гармати!
Хоч голови всі покладем,
А кроком відси не підем.
Се що, день у день працювати,
І навіть стілько свят не мати,
Щоб Богу помолить ся? Гей!
Ломаймо двері! Най трібують,
Най нас у церкві мордують!
Геть посіпаки від дверей!”

Та панські слуги добре дбали,
Густим рядом при дверех стали.
Довкола них зробив ся стиск.

Обмахувались нагайками,
А далі штовхать кулаками
Взялись... Люд тиснеть ся, писк, виск!
Вже понад голови людей
Почали задні до дверей
Метать великі снігу груди,
І гнів кипів чим раз страшнійш.
Де-де в руках заблиснув ніж,
І чув ся крик: „Най гинуть Юди!”
І може б сорок осьмий рік
Були ми кровю охрестили,
Коли б у тій рішучій хвили
Піп свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
Ніхто й не бачив, як між нас
Він увійшов, — коли нараз
З придверним розп'ятем великим
В руках перед людьми він став
І хрест високо підійняв
І голосним озвав ся кликом:
„Бог з вами, діти! Що се, ви
Опутані злим духом нині?
Що ви, Татари чи Туркині,
Що коло божої святині
Такий гармідер завели?
Чи місце тут на колотнечу?”
„Не ми її розпочали!” —
Гукає мир. — „Адїть, панотче,

Пан ключ від церкви взяв, ще й хоче,
Щоб ми на панське нині йшли”.

„Зле робить пан, то не перечу,
На душу гріх бере важкий!
Та чи ж то рація, щоб для того
І ви гріха не менш тяжкого
Тут допускали ся й святий
Дім божий бійкою сквернили?
Ні, діти, Богу гнів не милий”.

„Та ми ж для божої хвали
Лиш голос правди підняли!
Хиба ж і се зносить терпливо?
Як так, то пан почне нам живо
На тімю кіле ще тесать!
Ні, сего не діжде дводушний!
Кажіть їм ви ключі віддать!
Як пан не буде вам послушний,
То двері будемо ломать!”

„Дурні, дурні! Прости вам, Боже,
Отсю велику хулу!
Не вже ви божую хвалу
Оберегти хотіли може
Тим криком, бійкою? Чиж ті
Незвісні вам слова святі:
Як Бог хотів би оборони,
То він би в хвили легіони
Небесних ангелів зіслав?

Ні, діти! Бог нам приказав
Усяким властям покорять ся
І слухать розказаів усіх”.

„То щож, нам днесь до діла брать ся?
Панотче, сеж смертельний гріх”.

„Ви з мусу, діти, не з охоти,
То Бог гріха не вмінить вам!

„Алеж панотче, і ви сам
Підете також до роботи” —
Озвав ся панський палюган.

„Я?” — скрикнув пін, мов ужалений, —
„Я? Я? Чиж я не увільнений
Від панщини?”

„Ні, отче! Пан
Велів виразно нам: ідїть,
Усіх на панщину женїть,
І пін також най їде сам!”

„Не буде того, як світ світом!” —
Знов мир ревнув. — „Панотче, ні,
Не бійтесь! Ми за вами всі
Обстанемо. Громада з війтом
Хоч зараз до циркулу їдем,
І старості до ніг падем,
Нехай розсудить нас із паном!”

„Ні, діти, — пін старий сказав, —
Не буде того! Се погано!

Коли пан нині наказав
На панщину, то видно, діти,
Сам Бог йому сю мисль зіслав.
Йому дозволив розгордіти,
Щоб незабаром сам він в сіти
Своєї гордості попав”.

„Так от що я сказать вам мушу
Схотів пан взяти гріх на душу,
Схотів у свято рокове
Нам церков божу замикати
І нас на панщину всіх гнати, —
Най буде й так! Хто поживе,
Побачить, що то з того буде.
Ми ж, діти, бунтів не робім,
І задля панської гордині
В додатку ще й на себе нині
Гріха тяжкого не берім.
Ми силі, власти покорім ся
В покорі, діти, покажім ся
Ми достойнішими, як він”.

„Ви ж нині мали присягати!
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присягу дам,
Як двері будете ломати?
Знесім ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,
Що Бог її нам почислить.
Хиба ж не звісно вам, що з рана,

Поки зоря зійде румяна,
Найдужше все мороз смалить?
Та хоч застелить він віконце,
Та се лиш знак, що швидко сонце
Заблисне й землю отоплить”.

І диво стало ся з людьми:
Усі притихли, посмирніли,
І похилились, посумніли,
А очи всіх на схід летіли,
Мов ждали тутже скону тьми.
Та небо нічу так погідне,
Тепер, коли вже малось дідне,
В тяжкий туман заволоклось,
І за селом в яловім бору
Важке гудіне пронеслось.
І тільки піп скінчив, аж ось
Віщуючи страшну вихору
На цвинтарі високий вяз
Так жалібно почав скрипіти,
Що затремтіли всі, мов діти,
І глухо застогниали враз:
„Най судить Бог! Будем смирять ся!
Ходім на панщину збирать ся!”

XII.

Гей розшалілась буря люта!
З устоку вітер засвистів,
Мов дикий кінь порвавши пута

Нараз на волю полетїв.
То озирнесь, копитом гряне,
ї Підскочить, фиркне і зарже,
То рушить в чваль, аж землю рве
Копитом, колесом піде,
І знов зарже і раптом стане.

Бурхав так вітер, скріплий сніг
Рвав з поля, ніс в село туманом,
Бив в очи, стежку з перед ніг
Неначе вкрав в короткий миг,
А вив, ревів, мов сам не міг
Скрить в собі гнів над нашим паном.

Та тяжший плач і рев і стони
їшли по хлопських всіх хатах:
Ридали діти, старці, жони,
А буря ще збільшала страх.
Всі палець божий в ній вбачали,
Ознаку божого гніву.
З яким плачем випровожали
Нас на роботу лісову,
Як мов на смерть вже нас прощали,
Се не забуду, док живу!

Та ба, даремний плач і сльози!
Пан каже, ї мусить бути так.
Вже по оборах чуть погрози
ї крики панських посїпак.
ї от в метіль та рик шаруги
З обори тут один, там другий

Помалу виїзжа мужик.
Конята форкнуть, жмурять очи,
Посапують під бурі рик;
Мужик закутався у кожух,
А тут метіль то в бік заточить
Санки, то з переду заскочить,
І запирає в грудях дух.

Та ба, сильнійша панська воля,
Ніж та метіль посеред поля!
Та воля всім, немов обух
Над головами затяжила.
І потяглись горі селом
Санки порожнії гуськом,
А буря слід їх заносила.
Лиш десь-колись крізь вітру шум
Щось мов комарик забреніло —
Се голос дзвонів. Світе білий!
Там десь святкують! Люду тлум
У церкві, світло все палає,
У гору йде кадила дим,
Всі молять ся а дяк співає...
А ми — мов кляті! Нам одним
І свята божого немає!
То всякий вчувши дзвонів гук,
Батіг невільно відкладає,
Здіймає рукавиці з рук,
Перехристить ся і зітхає
Йї молитву шепче.

Коли глядь,
Аж і з пошівства їдуть сани,
На санях піп, два атамани,
Й слуга. Значить, пан справді гнать
Попа задумав до роботи!
Яким се правом? Чи добив ся
На тее дозволу в губернії?
Не дармож довго так барив ся,
А ті пани на все штудерні.
От так ми думали, і знов
Нових нещасть на себе ждали.
Втім із переду чути: „Гов!”
Ось двір! І ми край брами стали.

А в брамі пан стояв — високий,
Плечистий, в польських чоботах,
У футрі й шапці, чорноокий
І чорновусий. У руках
Канчук держав і тріскав ним
На вітер ніби для іграшки,
На правдуж сани він числив,
Що проїздили перед ним,
Горілку потягав із фляшки,
А на поклони мужиків
Й кивком не одвічав одним.

Та ось попівські їдуть сани,
За нимиж довгий ряд таких,
Що пан їх звав бунтівниками
І з давна око мав на них.

Всміхнув ся, близше підійшов
На шлях і гучно крикнув: „Гов!”
І стали сани. Всі вклонились
Низенько. Пан усе всміхав ся.
„А що, панове, — відізвав ся, —
Хоч нині ви не опізнались?
А може вітру хто збоаяв ся
І дома при бабах остав ся?”

„Ні, їдуть всі!” — сказав атаман,
Що перед паном смирно став.
„Ну, то то й є! А то б дістав!
Ей, був би битий, як той Гаман!
Скажіть ви, бургери, мені,
Що се ви робите. Коли то
Буде вже раз спокій в селі?
Здаєть ся, вас ще мало бито,
Ато б вам жадні воробці
У головах не цвіркотали!
Скажіть но ви, єгомосці,
Що се ви знову загадали
Якусь присягу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ей, Бог не брат мій, але сам
Таку прочуханку задам,
Що й внуки будуть пам'ятати!”

Сказав се і окинув нас
Мов ястріб оком, і немов
Попа побачив перший раз,

До нього ближше підійшов.
„Єгомость,—каже,—що за диво!
І ви на панщину також?
А, гарно, гарно! От правдиво,
Ви добрий пастир: де йде стало,
Туди ж і він іде. Ну, щож, —
Витайте! Ми приймем вас радо”.

Та піп, хоч голосом тремтячим,
Але з достоїнством сказав:
„Вельможний дідич наш, як бачим,
В гуморі нині. Бог послав
На пана радість, — слава Богу!
Молітесь, паночку. лишень,
Щоб Бог на завтрашній вам день
Сю радість не змінив в тривогу!”

Пан враз аж кинувсь, мов його
Шпигнув гадюки зуб затрутий.
„Що, що сказав ти, попе, що?”

„Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин.
На кого гордість Бог зсилає,
Так що й на Бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Отверта пропасть перед ним”.

„Ти будеш ще мені грозити?”
„Ні, ясний пане, я не грожу,

А лиш кажу вам правду божу,
Котра мабуть незвісна вам”.

„Таких вчи дурнів, як ти сам,
А не мене будеш навчати”.

„Я панській мудрости віддам
Чолом охочо, рад лиш знати,
Чи то вона веліла вам
Сьогодні свято бунтувати,
Святую церкву замикати
І гнать на панщину людей?
Ей, пане, пане, схаменіть ся
І мурістю ви не чваніть ся!
Таж як би власних я грудий
Не був наставив в обороні
Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвили
Ся буря і метіль грізна
Калюжі кровю їх червоні
Не замітала! Пане милий,
Тямуйте: в світі без ріжниць
Усе свої границі має
І що ніхто таких границь
Безкарно не переступає”.

„Ге, гарне казане твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для інших в тебе мудрість є,
А робиш сам як раз противно.

Чи не казав тобі я: знай
Свої попівськії границі,
Усяку школу занехай,
Не говори глопам дурниці!
А ти ось як! Завзявсь мабуть
Мене до крихти зрийнувати!
Хлопи присяги, волі ждуть,
Горілки, хоч їх ріж не пють,
І Жид платить не хоче рати.
Так щож ти думаєш? Мені
Через попа іти з торбами?
Ні, попе! Ще раз кажу: ні!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й клятий Щваб
Про волю ще заговорили!
Ось покажу я вам, хоча б
Ви що хотіли, те й робили,
Що я тут пан! Від нині ти
Махай на панщину з хлопами!
Вмів шкоду ти мені нести,
Відроблюй власними руками!”

„Що пан тут пан, я добре знаю,
Та тільки є й над паном пан.
Я тільки силі улягаю,
Та в очи пану заявляю,
Що се безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан нехтує”.

„Про право тут балакать все,
Бо не твого ума се діло,
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що піп тримає
Ґрунт між громадою з двох пар.
От з того виводжу я сміло,
Що ґрунт сей хлопський, рустікаль-
[ний,
І з нього панщини звичайний
Дла мене вимір випада”.

„Воно б то так, лиш те біда,
Що в інвентарі ж додаєть ся:
„Від панщини й данин свобідний”.

„Свобідний тільки той, хто гідний!
А в тім, коли тобі здаєть ся.
Що кривда сталась над тобою,
Жалій ся в суд, а я постою
За своїм правом. А в сей час
Я ще тут пан, і мій наказ
Сповняйте! Годі тут молоти!
Ану, до ліса, до роботи!
А живо, не жалійте рук, —
В противнім разі вам гайдук
Нагайкою додасть охоти.
Ну, гейже! Поспішайте враз!
Я швидко вийду сам до вас!”

XIII.

Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гиллем мов руками
Махав у вітрі, бивсь і хріп,
Коли понурими купками
Вїздили ми під темний стріп.
Як дивно, лячно якось стало
Усім в тій хвили, наче ми
В якийсь заклятий світ вїздили,
У царство сумерку й зими,
З якого вже по вік не мали
Вернуть живими, як з тюрми.

Як дивно, лячно залунали
Удари наших топорів,
У звори, дебри відгук слали,
Немов тим відгуком скликали
Громади відьм та упирів.
А кождий знав, що нинї свято,
І що той святотатський гук
Хто зна яких і як богато
На світ накличе бід та мук.

Та ба, не час було вагать ся,
Коли ні думать ні вертать ся
Сїпаки панські не дають.
І ми самі, щоб заглушити
У собі страх, давай трощити,

Що аж тріски мов град падуть.
Рубаєм зуби закусивши,
Мов дерева ті — найздрадливіші
У світі наші вороги.
Ті стяте дерево корують,
Ті ріжуть пилами, чвертують,
Кладуть у стоси і в стоги.

Попови ж панські посіпаки
Веліли тягати гиляки
На купу з парубками враз.
„Хиба ж старий до того здалий?
„Бог ж вами!”—люди закричали, —
Хиба нема сумління в вас?
Глядіть, він ледво робить кроки,
А тут пні, ломи, сніг глибокий,
Тут сил потрібно не таких!”
„Мовчать!”—атаман крикнув.—„Голя!
Ми робим так, як панська воля!
Тягніть, єгомость!”

Люд затих,
І мовчки, в лютости понурій
Під ліса шум і стогін бурі
Кипить робота лісова.
Та бачимо, як панські слуги
Сміють ся нишком, як з натуги
Наш пін старенький умліва
На купу тягнучи дрова.
Сміють ся кляті, не зважають

На старість, на духовний стан,
Його найдужше наганяють.
„Тягніть, єгомость! Швидко пан
Прийде! Як стіс малий застане,
То буде клопіт вам і нам”.

Та дармо з сили вибив ся
Старий — тремтить його рука,
Не може двигнути патика.
Ногами що крок спотикав ся,
Упав, устав і знов хапав ся.
Та де вже там йому така
Робота! Довго ми дивились
На те, як мучили, глумились
Сіпаки панські над попом,
Як він не кажучи й словечка
Коривсь, хилив ся ,мов овечка,
З сил вибивавсь під патиком.

Ба далі бачимо: знеміг
Зовсім, мов скіпка, впав у сніг
Із патиком, що взяв на плечі,
І груди вже хриплять стеречі,
Та ще сіпакам не досить!
Мов круки жертву отружують,
То шукають, то підіймають.
„Та годі тут вам сніг місити!
Ідїть поліна там носити!”

І враз — яке се сталось диво?
Чи вітей свиснув так страшливо? •

Чи затріщав підтятий пень?
Чи мигнув блискавки огонь?
Чи в серцях наших щось прорвалось,
Що там від рана в лід стиналось,
І раптом ринуло на світ?
Досить що мов на розказ даний
З сокирами та топорами
Ми кинулись, ревли словами:
„Недолюдки! Прокляті! Ждїть!
Досить вже нашу кров ви ссали,
Томили нас і збиткували!
Тут ми розсудимо ся з вами!
Раз гинуть! Бийте їх, валїть!”

Чи вітер нїс нас, чи злі духи
Прискорювали наші рухи, —
Досить, в одній хвилині ми
Всїх посїнаків обступили,
Мов парканом обгородили
Гнівними, дужими грудьми.
Сталеві вістря заблиццали
Ось-ось над головами їх.
„Молїть ся, кляті!”—ми кричали. —
„Ось вам і піп! У кого гріх
На совісти, най сповідаєсь,
Най швидко молить ся і каєсь,
Бо відси жаден з вас живим
Не вийде!”

Зблїдли понїмили

Сіпаки, наче помертвіли;
Таким ми напором страшним
На них наскочили, що й мисли
У них не було опирать ся;
Тривога й жах на них натисли
Так, що ніхто не смів і рвать ся
До опору, а тоб його
Були напевно тут же вбили.
Самі не знаючи, чого,
Усі враз голови склонили
І людям кинулись до ніг.
Рік сорок шестий і кроваві
Його події знать в уяві
Воскресли мов живі у всіх.

„Сусіди, братя, Господь з вами!
Що робите? Хиба ж се ми
З охоти власної, сами
Се робимо? Хиба ж над нами
Не той сам пан, що і над вами?”

„Не правда!” — крики розлягли ся,—
„Бо нас неволять до роботи,
А ви із власної охоти
У панську службу наняли ся.
Тепер ми братя вам, сусіди,
А чим то ви для нас завсїгди?
Які то в вас тоді слова,
Коли під вашими руками,
Під канчуками, нагайками

Нам тіло кровю підплива?
Ні, годі! Горе наше в щерть
Переповнилось! Всі погинем,
Але на вас ще пострах кинем!
Моліть ся! Тут вам буде смерть!”

„Ха, ха, ха, ха! Отсе то й діло!” —
Нами враз загоготіло. —
„Ха, ха, ха, ха! Отсе то раз!
Чи бач! Пани офіц’ялісти
Учать ся на колінах лізти
Перед хлопами! В добрий час!
Та фе, панове! Гонор майте!
Досить клячати, уставайте,
А то промочите штани!
І чом і люди так над вами
Стоять довкола з сокирами?
Чи в танець ладять ся вони?”

Се пан був. Мов з землі вродив ся,
Так в раз між нами опинив ся
У футрі, в польських чоботах,
І з своїм канчуком в руках,
Гордий як все, та не гнївливий,
Ба навіть усміх жартобливий
Іграв у нього на устах.

Ми всі застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовнив.
Безумний гнїв, що осліпив

Нас перед хвилею, остив,
І якось так самі від себе
Ми застидались, мов би нас
На крадіжи усіх спіймали.
І наче на коменду враз
Ми сокири в низ поспукали.
А пан усміхнений, гордий
Війшов спокійно в середину,
З погордою очима кинув
На слуг. З них кождий ще блідий
Тремтячи мнявсь з ноги на ногу
І силувавсь здавить тривогу,
У душі дякуючи Богу,
Що спас його від рук людей.

А пан сміє ся з них і кпить ся:
„Ну, що, панове — каже він, —
Навчили вас хлопи молити ся?
А щирий знать був ваш поклін!
Ну, гарно, гарно, се нічого
Не шкодить вам! А пану Богу
Молитва всюди мила є,
Як тільки в скрусі і любови
(Слова ті з притиском промовив)
Хто Богу дух свій віддає”.

Мовчали слуги, мов закляті,
А пан звернув ся вже до нас:
„А дурні, дурні, дурні з вас!
Ще більше дурні, ніж завзяті!

Я-ж вашу вірність трібував,
Неначе сина батько щирій,
А вас мов біс опанував
Від разу рвать ся до сокири!
Я-ж, дурні, тільки жартував!”

Мовчали всі, мов чорна хмара,
і попускали очи в низ.
А пан: „Самі ви завзялись
На власну шкоду! Мов отара
На сліпо в пропасть ви прете!
Чому? Я можу вам сказати:
Вам тут погані супостати
Наговорили, мов святе,
Що швидко волю вам дарують,
Данини й панщину скасують.
А що, не правда? Ну, скажіть!”

Народ мовчав. „Ну, ну, мовчіть!
Я знаю все. На жаль великий
Гадючі, хитрі ті язики
Одно забули вам сказать:
Як на ту волю заслужити?
Так отже я скажу вам се:
Той тільки варт на волі жити,
Хто над собою й гнет знесе.
От я й задумав стрібувати,
Чи варті би свободи ви?
Хотів собі зажартувати,
І бачу, що ще довго ждати

І довго ще вам мандрувати
По розумець до голови”.

Народ мовчав. В тім перед пана
Атаман виступив, вклонив ся.
„Дарують ясний пан! Від рана
З нас кождий нині вже гонив ся.
Немов листок той над водою,
Двічі над смертю самою!
А то був жарт, лиш панський жарт!
Нї, ясний пане, вірних слуг
Пани так інші не трактують,
Для жарту їх не сумітують
Під хлопські п'ясти, під обух.
Тож ми хиба не мали б глузду
У пана довше ще служить;
Від нині дякуем за службу, —
Най пану Бог без нас щастить!”

Пан очи витріщив — нї слова!
Немов атаманова мова
Йому нараз усю ту річ
У іншим світлі показала.
Та ще веселість не щезала
З його лиця і уст і віч.
Коли нараз між мужиками
Щось застогнало і руками
Кивнуло, — люди підійшли
І перед пана привели
Попа безсильного, слабого,

Що під час розруху цілого
Лежав простертий на землі.
Він був блідий як труп, трусив ся,
Немов підтятий; з під повік
Полумертвий вже зір світив ся,
І ледви чутно він прорік:
„Пан жартував, мов батько добрий
З дітьми, їх вірність трібував!
А чи і з Богом теж для проби
Невинно пан пожартував?
І то був жарт, що боже свято
Пан зніс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято
Без суду і без права взято
Мене й замучено тепер?”

„Все те був жарт. За жарт той, пане,
Я скаргу перед божий суд
Заношу. Нині ще там стане
Мій дух, а твоїй нім рік сей кане
У вічність — теж туди позвуть.
Добро твоє в злодійські руки
Піде, й сліду не буде знать
Твого бутя, сини і внуки
Сей жарт твоїй будуть проклинать!”

Сї ні то грозьби, ні проклони,
Мов крила чорної опони
Світ панови заволокли.
Він затремтів стиснувши зуби,

То вуси торгав, то гриз губи,
А далі рік: „Плети, мели!
Безумний старець, тай по всьому!
Ану! Збирайте ся до дому!”
І віддаливсь. І ми пішли.

XIV.

Неначе сні тяжкі, гнетучі.
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі
І вибухи чутя ревучі,
І кривда і грізьба страшна.
А як із ліса ми на поле
Без гласу вийшли, вколо нас
Було мертве все, тихе, голе.
Снігова площа простяглась
Навкруг; безбарвна, сіра хмара
Закрила небо, вітер втих,
Лиш ген там десь синява пара
Вилась клубками з стріх сільських.

І в наших грудях після тих
Страшних подій так тихо стало,
Так сумно яось, наче всі
Надії наші щось підтяло,
Мов небо нам само звіщало:
По вік вам жить на ланцюсі!

Під гнетом почуття важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се в часті й так, — таж ми слабого
Попа везли. Жите плило
Із уст його струйками крови;
Весь він уже холодний став,
Лиш звільна серце билось; мови
Не стало, тільки прошептав:
„Прощайте, діти! І простіть
Йому, лишіте кару Богу!
Коріть ся тьмі, допоки тьму
Бог на погібелі дорогу
Не виведе!”

Та ми тепер

Уже й не радивши ся знали,
Що тут корить ся не пора
Як проїздили край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму, — знать бояв ся,
Щоб люд таки не спамятав ся,
Та в жарт його і не роздер.

Та ми спокійно двір минули
І на попівство всі звернули;
Старого із саний знесли,
Огріли і оберегли,
А потім скаргу написали,

Пленіпотентів обібрали,
Щоб до староства вмиль ішли.

Такий то ми Новий рік мали!
Уже відправи не було.
Замість утіхи всі ридали,
А к вечеру ціле село
Сходилось до попа до хати
Старого пастиря прощати,
Остатній раз поцілувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледво дихав, згасли очи,
А як згустіла пітьма ночі,
Він супокійно, тихо вмер.

Та те, чого так пан бояв ся,
Таки не вмерло з ним ураз;
Противно, аж тепер у нас
Із паном танець розпочав ся.
Лиш що ми скаргу подали
На пана до староства, — чуєм,
Вже й панські скарги дві пішли:
Одна на нас, що ми бунтуєм,
Що сокирами хтіли вбить
Слуг панських, з димом двір пустить,
А друга скарга до губернії,
Що пан комісар бурить люд,
Що вісти розпуска химерні
Про хлопськії права, що скверні
Промови людям промовляє,

На злочини їх підмовляє, —
На се знайшли ся свідки тут.

Бо й справді Жид зумів зловити
Кількох з громади за язик:
Він штучками, як з давна звик,
Заставив п'яних говорити,
І видобув усе від них,
Що говорив комісар! Втих
На хвилю гомін, шум і крик
В селі; ми панщину робити
Ходили смирно, все ждучи,
Що то з усього того буде.

Аж раз — вже пізно у ночі
Ураз збентежили ся люде:
По тихій вулиці сільській
Промчали криті панські сани
Із урядовими дзвінками
І в двір заїхали. Як стій
Пішли розмови поміж нами:
„Хто се, за чим?“ Аж рано крем
Ми взнали: з гостей із сусідства
Сам староста з комісарем
Прибули у село для слідства.

От почали тягнуть людий,
І ми пізнали незабаром
Що староста у двір не даром
Заїхав, а враз з ним худий
Новий комісар. Поділили

Вони між себе так роботу,
Що староста мов на охоту
В дворі із паном день у день
Балює, бавить ся, полює,
Комісар же, глухий як пень
На людські кривди і терпіня,
Не знав ні права, ні сумліня,
Не сердив ся, не лютував,
Лише з незрушеним спокоєм
Холоднокровно слідство тяг,
І тим тупим спокоєм своїм
На свідків наводив він страх.
Питав помалу і розважно
І слухав відповідь уважно,
Та запитами так підходив,
Що неосвічених людей
До признань і до сліз доводив.
Його й прозвали „Чорт худий”.
Се слідство вів він по мистецьки,
Все списуючи по німецьки,
Лиш те, що злого і лихого
Про себе й інших люди знали,
А не нотуючи нічого,
Що проти пана зізнавали.

Нема що мовить, очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали

І в лісі мало що тельмом
Усіх не вбили. Все до чиста
Там списано. Про те-ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкілку
І в свято нас, гірш антихриста
На панщину, немов поган
Гнав на роботу — анї слова.
І кожний відходив як струтий.
„Тепер нам лиха не минути!”
Селом ішла загальна мова.

Пан староста при дни сидів
У пана десь колись глядів
На комісарську ту роботу,
Хоч протоколів не читав;
Нарешті пана попрощав,
Вернув до міста у суботу.
Комісар мов слота осїнна
Ще тиждень висїв над селом,
І раз у раз тяг протоколи,
Мов жили витягав поволи
З людий, мов воля невідмінна
Була в нім — всіх окрити злом.

Було се вечером в неділю.
Нас кілька в хаті у дяка
Сиділо і ні будь яка
Розмова нам не йшла, надію
Ми стратили на наше діло.

В тім на дворі щось загуділо.
Зірвалась буря, і в той час
Щось до дверей залопотіло.
Дячиха вийшла і по хвили
Комісар увійшов похилий,
Старий знайомий і нам милий,
Вклонив ся й рік: „Витаю вас!”

Ми здивували ся, та він
Оглянувши усіх у зборі
Всміхнув ся, психнув, на ослін
Сїв мовчки, ні з ким не витав ся,
А потім стиха відізвав ся:
„У, савірюха там на творі!”

Ми слово кидали по слові.
„Помайбі, пане! Чи здорові?
І що вас привело до нас?”
Він ще раз психнув, усміхнув ся,
І потім поміж нас нагнув ся:
„Ну, маєте порятний квас!
Я снаю фсе! Я протоколи
Перехлятав. Ну, кльоп ніколи
Не спреше, хоч пи пропатав!
Ну, що ви там наховорили!
Хоч би вас сікли та палили,
Ше б тільки сла не вимотав”.

Ми пояснили, що комісар,
Писав усе, як сам хотів,

А писаного не читав.
„Там навіть вмішаний сам цїсар!”
Комісар з острахом шептав.
„Я снаю фсе! Оптумав сам.
Ось сей кавальок нате вам!
Перепишіть, а поспішіть!
Пленіпотенти є у вас?
І ще сю ніч то Львова шліть!”

І невеличкий папірець
Подав дякови, пояснив,
Що було треба й як списати,
Куди пленіпотентів слати,
І ще раз психнувши в кінець
Він почастунок відклонив
І попрощавсь і вийшов з хати.

Не треба довго вам казати:
Звинули ся ми на борзі,
Розбігли ся помежи хати.
Ще нічу наші депутати
Поїхали, немов махати
Так скоро мусїли, щоб стати
У понедїлок на торзі.
Та хоч як обережно ми
Сю депутацію післали,
Про те між нашими людьми
Знайшов ся хтось, що до двора
Донїс про се. Ми не бували

В таких ще справах і не знали,
Що се — горячая пора.

Гей, розізлив ся, розкричав ся
Наш пан, як тільки день освів,
Коли від Жида він дізнав ся,
Що з повномочними послами
Ми скаргу вислали у Львів.
Він аж заскреготав зубами,
І зараз же писати сїв
Листи догінчії за ними,
І зараз рано верховими
Він розіслав їх по панах:
„Де хто таких хлопів спіткає,
Най зараз ловить їх, хапає,
І вяже й до циркулу шле”.

Що й говорить вам про той страх,
В яким жило село ціле
Весь тиждень після тих подій!
В якій непевности, трівозі,
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війні зістане в перемозі?
Чи наші сповнять намір свій,
Чи де їх зловлять у дорозі?

На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий!
Як затремтіли ми! Тверде
Каміне б дрогнуло. А бравий

Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три дні тому
Знайомий пан послів спіймав
І під сторожею післав
Не до циркулу, а „до дому”.

„Розумний той, поцтивий Стах! —
Сказав наш пан, — зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всіх на їх очах
Посли дістануть чоколяду,
Най бачуть і най мають страх!”
Зізвали нас — кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дітей нещасних тих
Пленіпотентів в перший ряд
Велїв пан ставить, хай уздрять,
Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізних вчать,
Що хлопу пана не збороти.

Ось їх нещасних привели
Повязаних, блідих, нужденних,
Обдертих, змарганих, струджених.
А як до пана підійшли,
Пан гайдукам дав знак рукою
І крикнув: „В сніг їх! На землі
Кладіть і бийте, поки я
Не скажу: годі!”

І в спокою

Він став свистати. А двірня
У сніг нещасних повалила,
На кожного чотири їх,
Один на голову сіда,
На ноги другий, інші ж два
Ну молотить, що може сила.

Спершу неначе на мертвих
Удари сипались, бо в сніг
Лицем привалені й кричати
Не здужали, лиш тіла їх
Метались, мов хробак розтятий.
Пан свище, а двірня січе.
Вже кров крізь шмате виступає,
Потічками на сніг тече,
І з снігу наче з під землі
Болющий хрип глухий лунає.
Пан свище, мов не замічає.

А в тім жінки й дітки малі
Катованих ураз юрбою
З плачем, риданем і мольбою
Поверглись панови до ніг.
Пан свище, мо не бачить їх.

Одна дрозжучими устами,
На колінках підповзши, пана
Хотіла в ноги цілувать,
Своїми кровними слезами
Той панський чобіт обливать, —

Та пан все свищучи носком
Її в уста штовхнув, аж впала
В сніг горілиць і застогнала,
І кров із уст пішла цюрком.

Аж по страшенно довгій хвили,
Коли вже біль почав глушити
Крик мучених, пан рік: „Досить!”
Їх підняли, снігом обмили,
Та не було вже в бідних сили,
Щоб удержать ся на ногах, —
Їх слуги мусіли держати.

„Ну, що,—став пан до них казати,—
Пізнали ви до Львова шлях?
І знаєте, чим то смакує,
Як проти пана хлоп бунтує?
Ще ви пізнаєте не так!
Се вам від мене лиш завдаток,
В циркулі жде вас ще додаток,
Ведіть їх, хлопці, в добрий сиряток,
В шпіхлїр, і на один личак
Усіх звяжіть і дайте їсти!
Потому нам розкажуть вісти
Про подорож. М нице прийдем
Балакать з ними два-три слова,
А як навкучить нам розмова,
Їх до циркулу відведем”.

А ми стояли, мов мертвії,
І ні чичирк. Всі ті події.
Нам відняли. Що нам робить?
Бороть ся з паном ми не в силах,
В губернію хиба на крилах
Жалоба наша долетить,
А з паном староста держить.
Нам лиш лишає ся мовчати,
А ні, то поле й дім кидати
І світ за очі утікати.

А пан, в повні щоб довершить
Свою побіду, обернув ся
До нас і гордо огризнув ся:
„Ви бачили, яка моя
За бунт заплата? Чей на далі
Всі будете докладно знали,
Як скоботати вмію я.
Жалійте ся, хто хоче більше,
А я потрафлю ще й сильнійше
Полоскотать. Кому своя
Не мила шкіра — най трібує!

„І ще одно: ваш пан комісар
Вам набрехав, що швидко цїсар,
Чи хто — вам панщину дарує.
Що там комісарю за те
Припаде, се ще ви вздрите, —
А я кажу виразно вам:
Не вірте, хто вам се голосить,

Бо він не волю вам приносить,
Але біду. Ні цар, ні сам
І з неба Бог не має права
Те дарувати, що моє!
Ні, ні, се не цісарська справа!
Ні Бог, ні цісар не дає
Того, чого і сам не має.
Так слухайте-ж, що скажу вам:
Най жадна воля вам не снить ся,
Не цісар вам її ховає,
І поки я тут, не явить ся
Вона, хиба я сам вам дам!”

Так богохульними устами
Він вимовив і в двір пішов.
Здаєть ся, сими він словами
Бажав нас пригнітити, немов
Тяжким камінем; та противно,
По тих словах в нас дух війшов.
„Сліпий, сліпий!” — ми погадали —
„Ти думаєш, що світ увесь
В руках держиш, а доля дивно
Тебе веде і в скісь і в склесь,
І сам не зглянеш ся, як пасмо
Твоєї гордості урвесь”.

І вже не страшно нам, не жасно
Було, коли щось по двох днях
Пленіпотентів наших бідних
Ледви живих на битій шлях

У путах повели. Як рідних
Ми їх прощали і кричали:
„Не бійтесь, братя! Бог благий.
Не дасть, щоб без кінця ширшали
На світі наші вороги!”

Нам не страшна була й та чутка,
Що до циркулу надоспів
З губернії наказ: зараз тутка
Комісарю спішить у Львів!
Пан з радости аж руки тер;
„Взяли бунтівника з повіта!
Засадять же його тепер,
Що певно не побачить світа!”
А ми хоч тяжко сумували,
Та все одну потіху мали:
Бог правди й волі ще не вмер!

XV.

Минула та зима проклята,
Остатня із проклятих зим.
Зближались великодні свята.
Вже перед четвергом страшним
У полі почалась робота.
Настала вже й страшна субота —
Великий незабутий день
Для нас, великдень наш єдиний.
Хвилину кожду тої днини

Я тямлю, мов би все лишень
Учора діялось.

Ми з ранку,
Ще й заморозь не відійшла,
В дворі пшеницю маріянку
До сійби ладили. Була
Пора у ранішні обіди,
„Гальо до дому, а бігцьом!
Коли упорались з зерном.
І кожний зараз най приїде
Із бороною на майдан!”
Отак командував сам пан.

Побігли ми, перекусили,
Що та готового було,
Та поспішаємо що сили.
Уже зібралось все село,
Хто з боронами, хто з сівнями,
Жінки й дівчата з рискалями;
Ще назганяли і хлопят
Погоничів, та з ужевками,
Щоб борони йшли затягать.
І поставали ми рядами,
Немов на муштрі салдати;
Атаман ходить поміж нами,
Числить, чи всі, й розпоряжає,
Кому(куди і з ким іти.

В тім зирк, аж возик заїзжає
Горі селом, одним коньом.

Край фірмана гайдук куняє,
А фірман луска батогом.
А з заду — хто се? Боже милий!
Се ж він — комісар, се той сам,
Котрого ніби засадили
У Львові! Дивно якомсь нам
Зробилось, серце так забилося,
Немов нечувану якусь
Страшну чи радісну новість
Ось-ось почути нам судилось.
Атаман навіть, хоч не трус,
А також став, мов остовпілий,
І тільки буркнув стиха: „Бог вість,
Що се значить! Але мабуть
Се щось негарне”.

Як уздріли

Нас ті, що їхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука;
Гайдук жахнувся отуманілий,
І мало-мало сторчака
Під віз не впав. Та в мить проду-
Рукою в заушник почухавсь, [хавсь,
Зігнув ся звільна і відгріб
Солому в возі, з під соломи
Щось виняв, мов великий хліб,
Завите в шмату. Глядимо ми
Й дивуємось. Аж ось гайдук
Зліз з воза, взяв тото до рук,
І через плечі, мов барило

Повісив, шмату відгорнув —
Се тарабан! Гей, як торкнув,
Заторохтів, заgrimотів,
Що аж луною покотило
По всім селі. Загаморило
Село. З городів, з поля, з хат
Старі й малі кричать, біжать
Послухать, що се за пригода.
В широкий круг юрба народа
Віз обступила.

„Тихо, гей!” —

Комісар закричав пискливо
І встав на возі, виняв живо
Папір з кишені.

„Я отсей

Папір вам маю прочитати,
І прошу топре уважати,
По то патент цісарський є”.
І став комісар муркотати
Все по німецьки. Люд стає
На пальці, рота роззявляє,
Та де тобі порозуміть!
Лиш сей та той зітхне глибоко,
Перехрестить ся, зведе око
До неба і як стовп стоїть.

А пан комісар так утішно
Читає, голосно, поспішно
Викрикує якісь слова.

Скінчив. „Ну, сросуміля вшецко?“
„Ні, паночку, хоч би словечко!“
„О клюпа, клюпа хольова!
Своєї волі і свопоти
Не росуміє! Слюхай весь!
Віт третій май, що ось натхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цісар панщину тарує.
Танин не путете плятив.
Най коштий сам сопі працює!
І ше отно най коштий чує:
Пан староста тнесь випустив
Пленіпотенти ваші з цюпи.
Ну, сросуміля?“

Всі мовчать.

„Ну сросуміля, кльопа кльопи?
Шо так стояля, як ті слюпи?
Гей, віват цісарю кричать!“
Усі мовчать. В тім наблизив ся
З юрби наш віт і поклонив ся
Комісарю і так сказав:
„Даруйте, пане, що приймаєм
Так холодно сю вість. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що мали й вас у Львів позвать,
Аби на віки вас замкнути;
Що цар не сміє дарувать
Нам панщини, бо то річ панська“.

„О кльопа кльопа християнська!
Пан мав інтерес так касать.
І цар панам не вітпирає,
Шо панське, тільки опіцяє
Їм з каси панщину сплятить.
А я, слюга його, не мошу
Турить вас, правду вам холошу.
Печать ся, снаеш, шо сначить?”

„Най нам здоров панує цісар,
Тай щоб при нїм і пан комісар
Жили нам довго, — але ми
Вже так багато потерпіли,
Що боїмось, аби й сей раз
Знов на леду ми не осїли.
Ми, паночку, просили б вас:
Із нами враз у двір ходїть,
Патент сей пану прочитайте,
Йому й печать ся покажіть,
А вже тоді, як він все знайде
В порядку, ми повірим всьому.
Тоді вже й цісарю благому
Подякуємо ми любовію,
Йому добром і навіть кровію
Послужим щиро ми при тїм”.

„Се топре, кльопа, ти скасаля!
Хотїм у твір, апи пісналя
І пан ваш все. Хотїм, хотїм!”

XVI.

Сиділи в ганку пан і пані
За сніданем, коли нараз
Юрбою, з шумом, наче п'яні
Ми все подвіре заступили.
Комісар попереду нас.
При нім гайдук ішов, що сили
Торохтячи по тарабані.
Поблідла пані, піднялась,
Поглянула, трохи не впала,
І білі руки заломила,
І не то з питанем, не то
З сумним докором в очи мужа
Поглянула. Та знать не дуже
І пана втішило тото
Незвикле зборище. Ще дужче
Змішавсь, аж зуби закусив,
Коли побачив, хто зтрусив
Сей збір. Комісар! Так йому ще
Нечистий вязів не скрутив?
Ну, буде лихо неминуще!

Та щоб успокоїти жону,
Пан з ганку звільна і поважно
Зійшов, і грізно та протяжно
Звернув ся до селянства: „Ну,
Чого ви тут?” При тім став так,
Що до комісаря плечима

Був звернений і наче й разу
Його не бачив. Гайдучина
Знов в барабан заторохтів;
Комісар з злости наче рак
Почервонів. Лиш що хотів
Пан щось казати, аж над ушима
Його: „З цісарського розказу!”
Мов ніж по склі заскреготів.
Пан обернувся. „А, пан комісар!
Рідкі в нас гості! Nu, wie geht's?
Давно зі Львова? Вже кінець
Їзді? Ну, що там каже цісар?”
„То є патент цісарський з тня
Сімнадцятого цвітня, року
Пішучого! І во імя
Цісарське — с савтрішного строку
У краю панщини нема,
Танини сносять ся й семля
Хлопам дає ся рустікальна,
А тїтичам за право те
Сам цісар з каси заплате —
То воля цісаря пуквальна!”

O Sapperment! Warum nicht gar!”
Пан скрикнув, мов змिया вкусила.
„Великий цісар! Царська сила
Над всіми нами! Значить — дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб той хлопський рід хоробрий

Після заслуг обдарувать,
То треба нас обрабувать.
Віднять нам те, що з волі неба
Вважалось нашим. Що й казать, —
Чудесна добрість! От як треба
Народню вдячність здобувать!
Га, що-ж, ми дурні, раді вчить ся!
Слабі ми, мусимо корить ся!
Лиш прошу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патенті:
Де хлопи паном не контенті,
Сейчас до кіс, ловіть, вяжіть!
Чи там наказані пожари,
Різня, убійства, люті кари,
Рабунки панських дібр усіх?”

„Herr Schlachziz!” — відказав комісар,
„Herr Schlachziz, maessigen Sie sich!
Топра тля всіх пашає цісар.
А про ропунки та рісні
Патент ніякий не ховорить”.

„І в сорок шестім році ні?”

„Herr Schlachziz, пан є туше скорий
В пітосрінях! А ліпше-п тати
Вше сорок шестому спокій!
Самі ви, польські атентати
Зачали на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свій

Стягли піту! Я, пані цею,
Як пи в вас кльоп пув шольовік,
То він пи вас не пік, не сік,
А грудю заступив своєю;
Та па! Не те вам в хольові!
Тля кльопа пуки і панщизна,
А в вас повстаня все нові,
Вас све ойчизна-шляхетчизна!
А як нащ цісар після прав
І пана й кльопа тут трактує,
Ви в крик, що вольносьць, вам украв,
Що кльопа вам урят пунтує.
Нї, пане, ти тепер посунсь!
Кльоп не сліпий, кльоп топре паче:
Отсе сторове, те поляче, —
Der Bauer, пане, *ist für uns!*
Тепер пропали атентати!
А як які вовки прийтуть,
Шоп нашу стайню напатати,
То вше тут вірних псів найтуть,
Шо топре вуха їм намнуть,

„O sapperment! Тяжкі часи,
Коли вже все зійшло на пси.
А псів багато в нашім краю!
Та тільки-ж, панцю, я гадаю,
Ви помилились, як за псів
Вважаєте отих хлопів.
Пси вірні свого пана знають.

Пси вірні у тяжкій годині
Його боронять, заслоняють!
Ні, се не пси, а просто свині!
Не віриш? От попробуй лиш
Ти моїм псам перечитати
Сей свій патент, то гнеть уздриш,
Як кинуть ся тебе витати”.

„Herr Schlachziz!” пискнув ображений
Комісар, луком випяв грудь
І руку звів — та пізно! Лють
Перемогла вже в панськiм серці...
Він тупнув, крикнув, мов скажений,
Почервонів, а у очох
Заграли іскорки зловіщі.

„Der Teufel drein! Він тут на герці
Прийшов зо мною. Швабський кнѳох!
Гей, хлопці, хто-сте найсильніщі,
Беріть його і заведіть
У псарню й фіртку защепіть, —
Най псам патент свій прочитає!
А ви роззяви (до хлопів
Звернувсь) ще мало патиків
Набрали? Що за біс вес пхає
Під мої руки? Браму там
Замкніть! Ось я сніданє дам
Всім, хто тут є! Де лози, буки?”

Ми помертвіли. Поки ще
Отямилась, а слуги вже

Комісаря за руки ймають,
І хоч він як кричав, пручавсь, —
Бігцем помимо волі мчавсь,
Лиш поли фрака з заду мають.

XVII.

Була у пана псарня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувавсь від давна.
Чимало гроший повернув
Він на тих псів. Тут край обори,
Оперта о стїну комори
Стояла псарня: був то пліт
Високий і дашком покритий
В округ; в нїм мов несамовитий
Скиглив і вив собачий рід.
Була там сотня тої з'їжїї:
І раси й рости й масти ріжні:
Хорти, бульдоги, ямники.
Одні на ланцюгах стояли,
Другі в будках спокійно спали,
А инші рвали ся, скакали
Верх плота й вили залюбки,
Їх лиш три рази в день кормили,
Тай то ще скупю, щоб не тили
І швидше гнались за звірем;
Нїхто нї гладить нї пестити

Не смів їх, в псарню доступити
Не міг ніхто, лиш псар Єфрем.
Було пройдеш лиш коло плота,
То рвесь, скигнуть тота голота,
Аж землю під собою їсть.
От і не диво, що на тую
Чудну, нечуваную вість,
На поступок безумний, лютий —
Комісаря до псарні пхнути —
На нас на всіх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарни клекотить, мов жорна
Каміне мелють. Враз піднявсь
Страшений дзявк і ляск собачий —
Се знак, що розказ той ледачий
Сповнивсь, що в псарни опинивсь
Комісар. Слуги ще стояли,
Мабуть що фіртку заціпали,
Й сміялись глупо. Аж нараз
Із псарні писк підняв ся дикий,
Що заглушив собачі крики
І всіми серцями потряс.

„Ратуйте! Квальту!” закричало
Із псарні — й разом замовчало.
Мов іскра впала між народ.
„Ратуйте!” разом заревіли, —
„Біжим ломім сей огород!
Пробі! Комісаря пси зіли!”

І як се сталось, Бог там знає, —
Ураз мов грім залопотів,
Так кинулась юрба цілая,
Туди, аж двір застугонів
Від тупоту. В одній хвилині
Пліт рознесли ми по колинї,
Будки, дашки — все на шматки!
Собак, що дужші і лютїщі,
Всіх перебили тут на місці...
Крик, гвалт, кровавії дрючки,
Проклятя, зойки і побої, —
Все в оглушаючу, щоб такої
Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслась відтак
На все Підгірє і Подїле
Ся вість про те, як ми собак
В день волї даної побили,
Собачов кровю освятили
Свободу. Ніщо то ї казать,
Падкий наш люд на все смїшнее;
Десь їм школяр сказав про тее,
Що в Франції якась Бастїлля
Була: кого туди всадять,
Тому вже світа не видать.
Так от як ту Бастїллю кляту
Люд зруйнував аж до основ,
Тодї аж вольне сонце в хату
Зирило, й день новий прийшов.

Похопили се наші люде:
„А в нас хоч песся битва буде
Замість Бастілії!” Було
Сміху із тої битви много, —
Та в самій хвили ми смішного
Не бачили — ми лиш одного
Шукали. З уст усіх ішло
Одно: „Комісар! Де комісар?
Патент де, що прислав нам цісар?”

Комісаря десь не було!...
Тут люде всі заметушились:
Не вже так з'їли пси його,
Що й костимахи не лишились?
Аж зирк: в соломі, де гніздились
Собаки, щось шуршить! Ого —
Припали ми і відгребли
Солому — бач! а се комісар!
Грудьми припав він до землі,
Встромив пів тіла в пессю буду,
Лиш ноги ще видні були
З соломи, а в руках держав
Патент, котрим звільняв нас цісар.
Він тряс ся весь, і не без труду
Ми витягли його на яв
Та бідненький аж застогнав
На ноги ставши: пси розжерті
Штани пошарпали на нім,
Порвали й тіло: тяжкі рани

Виднілись в місци не одним,
І кров лилась, — і певно смерті
Пожив би був він безталанний,
Коли-б заздальгідь в солому
Не заховавсь, і як би ми
Такому жартові страшному
Кінця не вдіяли сами.

„О-ох! Ветїть мене то пана!”
Стогнав комісар. „Ох, о-ох!
Jetzt wird eh sehn! Та кошта рана
Путе міні за світків твох!
Тепер ше я йому покашу!”

І шкитильгаючи ступав
Опертий на молодїж нашу,
Аж зболю зуби затискав.
Го, го! Тай пан мабуть письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що не з поклоном ми йдемо.
Чим скорше слуг у двір стягнувши
І двері на замки замкнувши
Він сам з рушницею в руці
Став у отворенім вікні.
Таке оружне поготове
Комісар навіть не прибаг,
Зближивсь і рани на ногах
Показуючи крикнув: „Ах!
То є косціносць старогольска!
Herr Schlachziz, — то є пезхольове

Тля вас! А са сапавку тую
Я вас в тій хвили арештую!...
То що? Ви йтете вше то войска?"

Та пан у військо не збирав ся,
Лиш на комісаря зміряв ся
Стрільбою, й крикнув: „Бачиш се?
Тїкай від мене, швабський сину,
Бо бистра кулька за хвилину
Тобі погибель принесе!"

На вид стрільби, забувши рани,
Комісар мов змиєю гнаний
Відскочив зойкнувши на бік.
Оглянувсь, далі зупинив ся,
Бо вже в безпечнім находив ся,
І аж тогді до пана рік:
„Herr Schlachziz! Хросиш? Топре, то-
Са тее хрошене хоропре [пре!
Ми порахуємось! Ше рас
Ховорю: в імени сакона —
Ти арештант! Піттайсь сейчас,
То й кара путе уменшона!"

„Ходи сюди! Бери мя! на!"
Кричав з наругою Мигуцький...
І разом з кожного вікна
Заблиснули люфи стрільб. Війна!
Весь збір заметушив ся людський.
Комісар зблід і занімів,
І сам не знав вже, що казати.

Коли в тім в імени хлопів
Війт виступив і так повів:
„Позвольте, пане, нам ділати!
Нам цісар нині волю дав
На те, щоб ми йому служили:
А скоро пан забунтував,
Ми вжиємо своєї сили,
Щоб нарозумити його!
Чи так, громадо?”
„Го, го го!”

Громада зично закричала, —
„Нам Горожана показала
Примір, як гнать ті звірі з нор!
Крешіть огонь! Давай соломи!
Всїх живѣ смирних уздримо ми,
Всїх вивабимо на простор!”

Ще дужше зблід комісар бідний,
Затряс ся, на колїна впав.
„О кльопа, кльопа!” закричав, —
„Ше лиш сей рас, сей рас послїтний
Тля мене ласку ту сронїть
І тайте спокій! Не наліть!
Втишіте ся! То тому йтїть!
Лишіть його! Не похупляйте
Мене! Як твір пітпалите
То сакричать усї лиш те:
Комісар так касав! Ви тпайте
Лиш те, щои він с села не втік,

А я його вісьму як свохо!
О, не ропіть міні ше тохо!
Ідїть то тома і нічохо
О тім ніокму не кашіть!”

Поміркувались ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,
Що й ворог обстає за ним.
„Ну, а щож, пане, наша воля?
„Ви ще не вірите?”

„Один
Бог бачить, як би раді вірять,
Та так багато вже карались
За ню, так часто помилялись,
Що хочем попередку змірять”.

„О, пітна кльопа! Пітний край!”
Зітхнув комісар звівши очі,
„Так мнохо піт саснав і лих,
Шо й вірити в топро не хоче!
Як так, пішліть ви верхових
То старости, його спитати,
Чи я прехав в акій причині!
Та вирочім сам ваш пан віт нині
Не путе панщини шатати!”
„Най буде й так! Як стій пішлем
Людий до старости, щоб крем
Розвідати,” ми всі сказали.
Промили рани і обвили
В комісаря, і посалиди

Його на віз, і провели
Його гуртом весело, шумно
Вестись розважно і розумно.
Аж за село, і прирекли
Ми мовчки панський двір минали,
Лиш вартових дали, щоб з дали
Двора і пана стерегли.

XVIII.

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
„Христос воскрес” заспівали,
То всі мов діти заридали,
Аж плач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співають: минуло лихо!
Найзлійші вороги прощались,

Всі обнимались, цілувались
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає мов п'яна,
Кричить що сили в кождий кут:
„Нема вже панщини ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!”
Ба й дїтвора, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.

А як скінчилась божа хвала,
На цвинтар вийшов весь народ,
І як було нас стілько сот, —
Від разу ниць не землю впала
Ціла громада й заспівала
Величній той, хвалебний гимн:
„Тебе, о Господи, хвалим!”
Мов грім зарокотїли з раня
Слова високі, звуки втїшні, —
Але кінець святої пісні
Покрили голосні риданя!
Дарма-б і силувать ся, діти,
Щоб разказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені на власні очі здріти.
Народ мов безумів з утїх:
Старі скакали, мов хлопята.
Той пару коників своїх
Цїлує кожного мов брата,

Та приговорює, пестить.
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голів знімають
І бють поклони і складають
Перед іконою. Кричить
Усякий на витане друга:
„Христос воскрес, а нанщину
Чорт взяв!” А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давню, ледви замітну,
Могилку аж грудьми приник,
І обнімає дернину
Й кричить що сили: „Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Таж ти цілих сто літ ту кляту
Неволю двигав, і вмирати
Не хтів, а волі ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг, — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так як мене не забере!
Возьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!”...

Аж ось, заледво піп успів
Паски христянам посвятити, —
Аж бачимо: що се долів
Селом валить? Сіріють свити,
До сонця гудзики блищать,

І вістря по над головами, —
Тяжкая маса мірно, в ряд
Важкими стугонить ногами.
Жовніри! Грянув барабан,
Мов о стіну горохом сипнув.
А в тім,— о Боже мій!— я глинув:
Посеред відділу — наш пан!
Взад руки скручені, понурий,
Лице до долу похиляв,
Мов день і світ і сонце кляв,
Людий стидавсь. Із заду шнури,
Що панські руки оплітали,
За кінці у руках держав
Гайдук, немов мужик, що гнав
Вола на торг. А позад всіх
Комісар їхав на візочку,
І усміхнув, як на горбочку
Побачив церков, тиск сільських
Людий, що очи витріщали
Зі страхом, подивом на сей
Незвичайний вид.

Вже наближав ся
Той похід, а як порівняв ся
З людьми, комісар крикнув: „Гей!
Пан капраль, станьте!”

„Halt!” роздав ся
Крик капраля.

„Христос воскрес!”
Комісар крикнув до людий,

„Ну, кльопа, вірите вше тнесь,
Що ви свопітні? Ну, щасть Поше!
А то пан тітич ваш є! Моше
З ним попрощаетесь, за ту
Йохо велику топроту
Йому потякуете? Шиво,
Спішіть, хто сна', чи скоро вше
Йохо увитите, по йте
Він у хостину, пити пиво,
Що наварив тля сепе сам,
І не так скоро вернесь вам!”

Мовчали всі, мов онімілі;
Ураз і радість, жаль і страх
Мішали ся у всіх серцях;
Всі очи хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв
Понурившись, мов почував,
Що і його ткнув палець божий.
Але ні-жаден крик ворожий,
Ні юрба не вийшов. Що вже кпити,
Клясти і звязаного бити,
Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав
Комісар; ноги ще боліли
Так, що аж зуби він зціпляв,
І було видно, що бажав
Чим можна пану допекти;
Він очевидно лиш в тій цілі

Казав його пішком вести
Через село, ще й гайдукови
Дав позад нього шнур нести.
Тепер до пана він промовив:

„Herr Schlachziz! Видиш, кльопа ті,
Шо ти вважав са хутопину,
Вони чеснійші, ніш такі
Як ти! Вони в тяшку хвилину
Нехочуть кпити і клясти,
Вони топі твою провину
Прощають — вичу то по них!
Ей, кльопа, кльопа, топра кльопа!”...
Та я, пань-цею, не с таких!
Я вше як слий, то чиста сльопа!
Кеп той, пань-цею, хто тає
Пільш ніш сам має, і хто хоче
Ропитись ліпшим, ніш сам є!
А хто мені сropic шo сле,
То най ше ані в тні ні в ночи
Мені то рук не попатає,
По товхо їх попамятає!”

Тут пан мов в кліти звір метнув ся,
Підвів лице і озирнув ся,
І на комісаря з такою
Ненавистю глядів страшною,
Що той аж зблід.

„Гієно! Кате!

Погане, швабське племя кляте!
Чи ще тобі не всох язик?
Чи мало ще моєї муки,
Моєї жінки сліз, розпуки?
Чи той її болющий крик,
Як розставала ся зо мною,
Іще тебе не вдоволив?
Ти пхнув єї, в грязь повалив.
Сміте! Таж ти її одної
Слези не стоїш! Звірю лютий!
І ще бунтуєш тих звірів,
Щоб рвали. дерли нас на-впів!
Вона-ж слаба, а я — закутий!
Та ні, Бог ласкав! Ще та проба,
Мов хмара чорная мине!
Веди до старости мене!
Сильнійший Бог ніж швабська злоба!

„Га, га, Herr Schlachziz!“ реготав
Комісар, „ти побожним став?
Sehr schön! А віт коли-ш то, прошу?
Таш ше не тавно, як я чув,
Тим самим кльонам ти самкнув
Поперед носом церкву пошу!
Піти ми пітем, та помалу,
То старости ше маєм час, —
А перет тим ше криміналю
Ви покоштуєте у нас!“
І капралу сказав дві слові,

А капраль крикнув воякам:
„Marsch!”

„Ну, ви кльопа, путь сторові!”
Комісар крикнув нам на возі.
І швидко з виду скрив ся нам.

ХІХ.

Минули свята. Дивно-дивно
Було нам: вже в робучі дні
Атаман не стає в вікні,
Не стука костуром, не лаєсь,
На панщину не гонить! В сні
Часом атаман ще ввижаєсь, —
На яві все пішло противно,
Працюють люди по полях
Самі собі, а співи ллють ся,
Сміє ся небо, всі сміють ся,
Полудне — спочивати ляг
Мужик при втомлених волах,
Полуднує і оглядаєсь,
Чи де атаман не зближаєсь;
А в тім згадав, що він свободний,
І аж під небозвід погідний
Веселу пісню затягнув, —
Урвав, оглянувсь, знов ревнув:
„Гей, пропадай ти, наше горе!
І чорт тобі най матір поре!”

А двір мовчить. Немов заклятий
Стоїть він по кінець села,
В саді розцвилім. Не прийшла
Охота людям Й розізнати,
Що дієсь в нім. У всіх так много
Своєї втіхи, діла свого,
Що й не питали, що там дієсь
Лиш замічали: служба грієсь
На сонічку, плуги не йдуть
У поле, — тихо так, не чуть .
Ні гомону в дворі, ні крику;
Вівати, гостий і музику
Мов хуртовина серед поля
Розвіяла. І до села
Ніхто не відав ся з двора.
От дивні божії діла!
Одно мале словечко — воля,
І за хвилину мов гора
Між хатою й двором лягла!

Аж ось у провідну неділю
По хвалі божій стали ми
Під церквою, і тут пішли
Розмови про недавнє лихо,
І про тедерішню надію,
Про волю і про страх війни,
Про те, як Поляки у Львові
Щось мов задумали, про їх
Ті Ради й гвард'ї народові:

Одні хрестять ся, другі в сміх...
В тім вїйт зблизивсь і крикнув: „Тихо!
Панове братя,” — він додав, —
„Позвольте слово вам сказати!”

Всі втихли.

„Бог святий нам дав
Святої волі дочекати. —
Хвала Йому!” І шапку зняв,
Перехрестивсь, і всі за ним.
„Ми тішимось, і маєм чим.
Але-ж не треба забувати
Нам в радости й о тих, котрих
Бог нашим щастєм днесь карає.
Панове братя, кождий знає,
Наш пан в арешті.” Тут затих
І кашлянув. „Ну, пан із нами,
Що правда, добре жартував, —
Та він же за своє дістав.
Але-ж панове, там в дворі
Лишалась пані з сиротами.
Вона нам не в одній порі
Допомагала, мужа свого
Нераз за нас слізми й словами
Благала...”

„Правда, правда!” всі
Запомонїли. „Добра пані,
Вона невинна!”

„І мені

Здаєсь, брати мої кохані,
Що був би гріх, як би чужі
Гріхи на ній ми відомщали
Її? Що з нею?"

„Таки ні!"

„Ніхто не був? В дворі так тихо.
Хто зна', чи там не склалось лихо...
А після всього, що було,
Вона боїть ся нас, гадає,
Що проти неї все село.
Панове братя, ось яка є
Моя порада: виберім
Кількох з між нас і в двір підім
Патішить паню. А як треба
В чім допомгти, то їй поможим, —
Се й Бог нам надгородить з неба!"

„Так, так!" довкола загуло.
„Ідїть ви вийте, і ви Яцю
(Се ніби вказують на мене)
І ви Проконе, й ви Семене,
Ідїть !А як же-б то було,
Щоб панї так і пропадала
Серед живих людей, щоб працю
Двірська служба розтягала?
Нї, що було вже, то було,
А паню треба ратувати.
Ідїть, скажіть, що все село

За дармо буде працювати,
Аж доки не поверне пан!”

„Так, братя, так, спасибі вам!”
Сказали ми, перехрестились
І до двора іти пустились.

Мій Боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім
Ударив, або пошесть в нім
Враз вибухла. На розстіж сіни,
Покої і стайні, в стайнях
Реве худоба, пити просить,
А службу лихо злудом носить,
Лиш шепти чути по кутах.
Плуги та борони у шляях
Серед обори ще стоять,
Як перед тижнем ми самі їх
Покидали. У кухні сплять
Лакеї, хоч уже полудень;
Не топлено в печи, смітя
Валяєсь, стук неначе в будень
З покою чуть... Проїшли ми стиха,—
Аж там візник і візничиха
Якимось куснем долота
Й сокирою, що сили мають,
Шкатулу панськую лупають.
Уздрівши нас задеревіли,
Все вергли і тікать хотіли,

Та не було куди тікати.

„Ну, ну,—війт каже,—не трудіть ся,
Куди вам бігти? Задержіть ся!
Де пані?“

„Та оттут лежать“.

Візник вказав на двері спальні;
З тих, ледво чуть, болющі, жальні
Несли ся зойки. Серце в нас
Завмерло. Боже милий, правий!
Ще вчора стілько блиску, слави
І гордості й пишноти враз —
А нині от що!

Боковими

Дверима в спальню ту ввійшли ми,
То пані зразу й не могла
Пробачить нас. Вона лежала
На ліжку й тихо лиш стогнала,
Бліда, аж синяя була.

„То ти, Орино?“ (Ся Орина
Була единая людина,
Що не відбігла ще її,
Чим мала, хору годувала,
І доглядала й пильнувала. —
Але тепер була в селі.
Пішла до вйтової хати
Якої помочи прохати).
Зблизились ми і кажем: „Ні!
Вельможна пані, що се з вами?“

Вона зирнула і руками
Закрила очи. „Боже мій!”
Вся затремтівши простогнала, —
„Значить, остатня вже настала
Моя година! Се розбій!”

„Бог з вами, пані, схаменіть ся,
І не лякайтесь, подивіть ся!
Ми з щирим серцем тут прийшли.
Громада шле нас, ми готові
Вам в полі допомогти, і в домі
Чим тільки будемо могли”.

Розкрила очи бідна пані,
Широко глянула на нас.
„Не вже се правда? Ви не пняї?
Не вже ви люди тож, і в вас,
У мучених, похилих, битих
Не зглухло людськеє чуте?
О Боже! чом ти дав дожити
Мені до сеї хвилі? То-ж
Від нині все моє жите
Докором буде, що так много
На вас я допустила злого,
Де відвернуть було все мож!
І ви пані? Після всього
Ви раді допомогти мені?
О, Бог вам заплать! Доки мого
Житя — хоч то мабуть не много —
Я буду в найвисшій ціні

От сей ваш поступок держати!
А я так бідна, бідна днесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Розтягне гнеть угли від хати;
Муж у тюрмі там гине десь!...
О, Бог вам заплаť, що в ту пору
Тяжкую ще хоч ви прийшли!
Даї Бог, щоб ви у всякім горю
Тож поміч щирую знайшли!"

І панї тяжко заридала,
Бліда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждять?
Ми там не довго розмовляли,
Швиденько у село післали
Скликати хлопців, баб, дівчат.
Війт службу скликав, строго взяв
На допити: хто що покрав,
Все повідбираю. Післали
За лікарем: баби покої
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варять,
Росіл для панї; господарі
Взяли ся чергу укладать,
Кому і з ким на завтра в парі
На панське їхати орать.

За тиждень панї наша встала
Із служби давньої остала
Одна Орина, — решту всіх

Сама громада розігнала.
З робіт у полі весняних
Найбільша часть була готова.
А пані ходить, ані слова
Не каже, лиш часом зітхне
Або слезами обіллеть ся,
Коли на згадку навернеть ся
Минуле клятее, страшне.
Тай інші ще були причини,
Що пані плакала що днини:
Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди його заперли?
Не вже і слід його затерли?...

Отсе три тижні вже пройшло
Від свят. Зве пані всю громаду
До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвірю стали
По давньому і поглядали
На ганок. Але крізь вікно
Відчинене маха' рукою,
Зове нас пані до покою...
Війшли ми, бачим — що воно?
Столи заставлені чарками
Й тарелями, а по куткам
Горілка, пиво барилками.
Аж пані вийшла й каже нам:
„Сідайте, люди! Ось настала
Нова доба для нас усіх:

Недоля ваша вже пропала,
А нам пора змазати свій гріх.
Я бачу, як несправедливо
Мій муж із вами обходивсь,
А ви так щиро, так уцтивно
Мене поратували в горю,
І то в саму найтяжшу пору,
Де кождий инший відступивсь!...
Тепер для мене ви єдині
Сусіди і опікуни
І брата. Тож простіть, що й нині
О поміч мушу вас прошить.
Та поки діло, ми повинні
Враз вишити й прекусить.
Пропали вже раби й пани, —
Нам треба мирно, спільно жити!”

І після хлопського звичаю
Найпершу чарку притулила
До уст і вїту подала.
„Дай Бог, щоб всюди в нашім краю
Заблисла згоди й миру хвиля
Така як тут!” вона рекла.
„Дай Бог, аби біда навчила
Усіх панів, як жити з людьми!
Хто жити-ме по людськи з нами,
З тим жити-мем по людськи й ми!”
Оттак громада відказала,
І чарка довкола стола.

По черзї з рук до рук гуляла,
Аж поки всіх не обійшла.

Засїла й панї поміж нами
За стіл — сумна, не їсть, не пє,
Так видно — боре ся з слезами.
І нам той кусник в рот не йде.
Всі стихли. Далі наша панї
Як не заплаче! Всі ми ну-ж
Її як мога потїшати.

Вона-ж крізь плач ледви сказати
Могла: „Мій муж! Мій бідний муж!...
Чи з вас ніхто о нїм не чув?“
Де він тепер? Мої кохані,

„Нїхто!“

„Неначе потонув!

О Боже мій! Вже три неділі!
Я тут лежала, хорувала,
Та з дня на день його все ждала, —
Його нема! О братя милі,
Ратуйте! Се-ж не може бути!
Комісар хоч на нього лютий,
Та все-ж не він в окрузі пан.
Та-ж староста є старший там!
А староста наш друг, у нас
Їв, пив і полював не раз. —
То не повинен допустити
Так довго мойого морити

В тюрмі! О Боже, Боже мій,
Тяжкий на нас впав допуст твій!”

Тут хлипане зглушило мову.
По хвили відізвалась знову:
„Що-ж маю діяти тепер?
До Львова їхати, чи до Відня,
Чи унизитись як послідня,
І тому, що його запер,
Комісарю до ніг упасти?
Чи справедливости, чи ласки
Просити? Радьте ви мені!”

Ми похитали головами,
А далі вийт говорить: „Ні,
Вельможна пані! Не за вами
Тут правда, бо зневажив пан
Комісаря. Тепер комісар
Старший в окрузі! Був я сам
При тім, як старосту до Львова
Покликали. То й раджу вам:
Далеко проживає цїсар
І в Львів не близькая дорога,
А в канцеляріях вони
Почнуть по своїому спішити,
То може пан наш і зогнити
Не виглянувши із тюрми.
Ні, я би иншу вибрав часть:
Збирайтесь зараз у дорогу,
Поїде нас кількох із вами,

Просіть слізми, а ми словами, —
То чень без письм, без просьб, без
Комісар пана вам віддасть”. [всього

Аж вradувалась бідна пані.
„Спасибі вам, мої кохані!
Не дай Бог вам такого зла!
Я вам ніколи не забуду!...
Я вам до гробу вдячна буду
За ваші добрії діла!”...

XX.

По своїй келії тюремній
Тісній, брудній, вохкій і темній
Пан ледво дишучи ходив.
І гнів і жаль його дусив.
Вікно кратоване високо,
Немов підсліпувате око
Гляділо скоса у тюрму,
І рай зборонений, прекрасний —
Світ білий, сонця розблиск ясний
І лазуровий звід йому
Являло, мучило й дразнило,
Гадючим мов жалом жалидо...
І сам серед чотирох стін
Ходив, мов звір у клітці бив ся,
То кляв, то Богови молив ся,
То всею груддю кашляв він.

Мій Боже милий, що з ним сталось
За тих от кільканацять днів
І половини не осталось
З давнього пана. Помарнів,
Насовивсь, бігає очима
Довкола, весь їх блиск погас,
Чого глибокая морщина
Розбороздила, раз у раз
Покашлює і навіть кровю
Плює. „Се він як перший час
Сюди прийшов — оповідали
Тюремні ключники мені, —
То ніби свому безголовю
Сам вірить не хотів. А далі
Як схопив ся, то по стіні
Трохи не дер ся, та кричав,
Все в коло себе бив, ломав,
І товк о двері головою,
І арештантською їдою
Нам всім на голови шпурляв.
Три дні не їв, не спав три ночі,
І все до старости просив ся,
А староста і чуть не хоче
Про нього: саме виносив ся
До Льова. Присмирнів потому
Наш пан, і їсти вже почав,
Лиш довго по ночах не спав
І нас під милий Біг благав
Донести вість йому із дому.

„Та нам комісар наказав
З ним говорити. Що й казати,
Що й келію йому дібрав, —
Поганьшої не міг дібрати...
А ще до того приказав
Лиш раз на день, тай то смерком
Його на прохід випускати”.

От вже і нині вечеріє,
Ось ключник забрязчав замком
„На прохід!” крикнув. Пан поспішно
Взяв шапку й вийшов. „Як він сміє—
Шептав в нетямі — клятий Шваб,
Як сміє він мене держати
Без суду й слідства? І чи вічно
Держати-ме? Чом не чувати
Нічого з дому? Я ослаб —
Се байка, — але жінка! Боже!
Хто знає, сей поганець може
Плопів підбурив, з мого дому
Лиш пожарище, а вона
Недужа, в муках десь кона?...
О, скоро так, то буде й твому
Життю кінець, ти сотона!”

Тяжкі ті, невідступні мисли
Його пекли і гнали й тисли,
І він затисши кулаки
Біг мов безумний по надвірку...
Аж глип! Іде комісар в фіртку,

За ним чотири гайдуки.
Комісар к ньому обернув ся,
І ідовито усміхнув ся...
Той сміх Мигуцького немов
І не чекаючи, що скаже
Ножем у серце заколов.
Комісар, він рванувсь ураз,
Комісаря за грудь потряс
І крикнув: „Кровопійце! Враже!
Чи ще із тебе не досить?
Чи ще ти моїх мук не сит?
Коли не сит, так доконай же
Мене від разу!”

„Гвальт! Ратуйте!”

Комісар крикнув, в зад подав ся.
Тут пана гайдуки спіймали.

Він висапавсь і — засміяв ся.
„Го, го, Herr Schlachziz, **не** шартуйте,
От ви які! Ану там, чуйте,
Паи керкермайстер, Bank heraus!”

Мигуцький зблід. „Се що значить ся?
Я-ж шляхтич!... Ти би смів?.. Я... я..”

„О, прошу, прошу не шурить ся!
Тепер в нас констітуція!
І проти права й проти пука
Всі рівні. Хльопці, legt ihn platt!

Най пан пізна', що то за штука!
Legt ihn, і всипте твацять пять!"

І дармо пан пручавсь, кричав. —
Прийшов в конституційний час
Закоштував того, чим сам
Колись так щедрий був для нас.

Встав мов пришиблени, немов
Той труп блідий. Лиш з уст стиснутих
По крапельці стікала кров,
І кровю також налили ся
Білки очий непевних, лютих.
Він звільна к Німцю підійшов,
І шепнув: „Ну, тепер моли ся!
Сего не подарую я, —
Се, Швабе, буде смерть твоя!"

„Herr Schlachziz, пане топрочею,"
Спокійно Німець відказав,
І головою похитав, —
„Gedenken Sie, was Sie da sprechen!
Се не кашить, то є Verbrechen,
То є похроса! Ви своєю
Шляхецкою пихою сам
Сопі все лихо наропили!
Я-ш тут то вас ішов в тій хвили,
Шоп топру вість потати вам.
Ось тут у мене ваша панї
І кльопа, що пули піттани

У вас, — вони сюта прийшли
Са вас просити. Кльопа, кльопа,
Та топра, пане! Ваша пані
Мені роскасувала купа,
Як то вони їй помогли
У всім. Не міг я віткати,
І йшов сюта, шои вам свій піль,
Свою сневаху тарувати.
Та тохо, шо ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг.
Тут Ordnung є отин тля всіх!
Ітїть ше, пане, геть віттіль
І сапувайте, шо пропало!”

Та дивне диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю.
Не о що не втишили болю,
А мов збільшили; голова
Його схилилась, згасли іскри
В очох, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсім
Утратив тямку й почуванє,
Зробивши кроків шість чи сїм,
Він став, оглянувсь — і риданє
Нараз ним затрясло усїм.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?
Чи смерть вже близьку прочував?

Чи зрушила запекле серце
Мужицька добрість, що їй перше
Через насиле не визнавав?...

Оттут моя кінчить ся повість.
Що далі сталось — в двох словах
Скінчу. За пізно в пана совість
Порушилась. Грижа й тюрма
Його здоровле підточила,
Так що заледво на ногах
Міг удержати ся. Рішила
Лікарська рада, що нема
Ратунку, лиш в італьськім краю,
Під теплим небом. Що робить, —
Вже-ж треба їхать, скоро рають!
Та вдіки гроший учинить?
Го, го, а від чого-ж є Жид
Услужний? Мошко наш не спить!
Як лиш учув, що панству гроші
Потрібні — духом прилетів...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являв ся,
Але з злодіями змовляв ся
І крадене в дворі добро
Скуповував у двораків),
От той то Юда підлизав ся,
Підсунув гроші і — перо,
А пан і сам не спамятав ся,
Як контракт з Жидом підписав.

І поки жнива ще настали,
Пан з панею в Італю мчав.
Дітий кудись порозміщали,
Замкнув двір, а Жид обняв
Село в аренду.

Рік минав,
Вернула пані вже вдовою, —
Пан на чужині десь сконав.

Жила самотно, сумувала,
З людей ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав
Все коло неї і держав
Посесію. І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась,
Не говорила, не прощалась
Ні з ким, і десь кудись помчалась,
І слід за нею замело.

А Мошко закупив село.

